

บทที่ ๔

เศรษฐกิจของเมืองในแอ่งสกลนคร พ.ศ.๒๓๗๑-๒๔๓๖

เศรษฐกิจของเมืองในแอ่งสกลนคร ตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๗๑-๒๔๓๖ มีการฟื้นตัวและพัฒนาเปลี่ยนแปลงตามลำดับ ในช่วงเริ่มแรกที่มีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มจำนวนประชากร หลังจากที่ถูกวาดต้อนออกไปจากสภาวะสงคราม ทำให้เมืองต่างๆ เริ่มมีแรงงานหรือกำลังคนอีกครั้ง เมื่อผู้คนเหล่านั้นตั้งหลักแหล่งเกิดเป็นชุมชนและได้รับการยกสถานะขึ้นเป็นเมืองโดยผูกพันกับราชสำนักสยามผ่านระบบส่วย ทำให้มีการกระจายตัวของเมืองออกไปควบคุมแหล่งทรัพยากรเพื่อจัดหาสิ่งของส่วยเป็นส่วย ทั้งของป่า เขาหนังสัตว์ ผลเร็ว และการร่อนทองตามแหล่งน้ำ ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบตลาด ตั้งแต่ ทศวรรษ ๒๓๙๐ เป็นต้นมา^๑ ความต้องการสิ่งของส่วยที่เปลี่ยนไปจากสิ่งของที่ได้จากแหล่งธรรมชาติหรือประเภทของป่ามาเป็นสิ่งของที่ต้องใช้แรงงานในกระบวนการหรือกิจกรรมการผลิต^๒ เป็นปัจจัยกระตุ้นให้มีการทำเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมในครัวเรือนมากขึ้น ส่งผลให้เมืองขยายตัวและเติบโต ในขณะที่เดียวกันการแลกเปลี่ยนและการค้าของเมืองในแอ่งสกลนครได้กลับมาหมุนเวียนอีกครั้ง ทั้งการติดต่อกับสยามหรือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและกับเขตอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส

สภาพเศรษฐกิจของเมืองหลังสงครามเจ้าอนุวงศ์

สภาวะสงครามส่งผลต่อเศรษฐกิจของเมืองในแอ่งสกลนคร ทั้งสงครามเจ้าอนุวงศ์ (พ.ศ.๒๓๖๙-๒๓๗๐) และสงครามระหว่างสยามกับเวียดนามที่มีระยะเวลาต่อมาอีกกว่าทศวรรษ (พ.ศ.๒๓๗๖-๒๓๙๐)^๓ กิจกรรมการผลิตของชาวเมืองต้องหยุดไปเพราะประชาชนถูกกวาดต้อน

^๑ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัญญิกา ศรีอุดม, บรรณานุกรม, ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม ๒ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗), (๑๒).

^๒ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, หาอยู่หากิน เพื่อค้าเพื่อขาย เศรษฐกิจไทยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔), ๖๒.

^๓ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, เมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓, ม.ล. อมร คเนจร, แปล, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระชาติตระการ (ม.ร.ว.จิตร คเนจร) ณ วัดเทพศิรินทราวาส, ๒๑ ธันวาคม ๒๕๑๑).

เป็นเชลยหรือต้องถูกเกณฑ์เป็นทหาร การแลกเปลี่ยนและการค้าขายที่เคยคึกคักในสมัยล้านช้างต้องซบเซาลงเพราะความขัดแย้งทางการเมือง ผู้คนต่างแตกหนีภัยสงครามหลบซ่อนตามป่าเขา โดยเฉพาะตามหัวเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงพากันออกที่ติดต่อกับเขตแดนเวียดนาม^๕

ความสงบภายหลังสภาวะสงครามทำให้เศรษฐกิจของเมืองเริ่มกลับมาฟื้นตัวอีกครั้ง ทั้งการผลิตและการค้าขาย ซึ่งเมืองในแอ่งสกลนครเคยเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญและเป็นบริเวณที่มีการแลกเปลี่ยนและการค้าขายมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒)^๕ อย่างไรก็ตาม การหมุนเวียนของสินค้ายังมีมาอย่างต่อเนื่องแม้จะมีสภาวะซบเซาจากสงครามในบางช่วงเวลาโดยบทบาทของกลุ่มพ่อค้าในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนและจีนตอนล่าง ได้แก่ กุลลาหรือต้องผู้ จีนฮ่อ เวียดนามหรือชาวพื้นเมืองล้านนาและล้านช้างเอง การติดต่อดังกล่าวใช้เส้นทางคมนาคมที่มีพื้นฐานมาตั้งแต่ยุคการค้ารุ่งเรือง ส่วนกิจกรรมการผลิตเมื่อมีการอพยพผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำให้การผลิตในพื้นที่ฟื้นตัวอีกครั้ง การตั้งชุมชนขึ้นในเวลานี้คือการเข้ามาครอบครองแหล่งทรัพยากรด้วยกำลังคนนั่นเอง

ในช่วงแรกนี้มีชุมชนเกิดขึ้นหนาแน่นในบริเวณลุ่มแม่น้ำสงคราม รอบๆ หนองหารและริมฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ช่วงเวลาของการตั้งหลักแหล่งเป็นระยะของการหาอยู่หากิน คือ หาของป่าล่าสัตว์ ร่อนทอง ตามแหล่งทรัพยากรต่างๆ เพราะผู้คนเพิ่งเข้ามาอยู่ใหม่ การตั้งชุมชนหรือการครอบครองพื้นที่ยังไม่มีความแน่นอนหรือมีหลักประกันจนกว่าจะได้รับการยกสถานะภาพขึ้นเป็นเมือง จึงจะมีการกำหนดเขตแดนของเมืองซึ่งประกอบด้วยบริเวณที่ตั้งชุมชนอยู่อาศัยและแหล่งทำมาหากิน

ระยะหลังสงครามเจ้าอนุวงศ์เป็นช่วงของการหาอยู่หากิน แสวงหาของป่าและร่อนทองตามแหล่งน้ำเพื่อส่งเป็นส่วยแก่ราชสำนัก ดังเช่น ใน พ.ศ.๒๓๗๓ เมืองในแอ่งสกลนครซึ่งถือเป็นเมืองในเขตหัวเมืองลาวตะวันออก มีหลายเมืองที่ส่งส่วยทองคำ หรือเมื่อร่อนทองไม่ได้ผลก็จัดหาของป่าอย่างผลเร็วส่งเป็นส่วยแทน แสดงให้เห็นถึงวิถีการผลิตของผู้คนของเมืองในแอ่งสกลนครได้ในระยะเริ่มแรกการตั้งถิ่นฐานนี้ ดังตารางที่ ๕

^๕ สำนักหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, ๑.ศ.๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๑) เลขที่ ๘, “ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงกรมการเมืองนครพนม เรื่องครอบครองเมืองฟากโขงตะวันออก.”

^๕ โยชิยุกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔-๑๗, ๑๑๑-๑๖๕.

ตารางที่ ๕ บัญชีทองคำส่วยหัวเมืองลาวตะวันออก พ.ศ.๒๓๗๓

เมือง	จำนวนเลขส่วย	จำนวนส่วยทองคำต่อปี
หนองคาย	๔๐๐	ทองคำ ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
หนองหาน	๕๐๐	ทองคำ ๑ ชั่ง ๑๑ ตำลึง ๑ บาท และเงิน ๒๕ ชั่ง
นครพนม	๔๐๐	ทองคำ ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง
ท่าอุเทน	๑๕๐	ทองคำ ๑๘ ตำลึง ๓ บาท
ไชยบุรี	๑๐๐	ทองคำ ๑๒ ตำลึง ๒ บาท
พรรณนา	๔๐	ทองคำ ๕ ตำลึง

ที่มา : สำนักหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ.๑๑๙๒ (พ.ศ.๒๓๗๓) เลขที่ ๑๐, “บัญชีเรื่องทองคำส่วยและเกณฑ์ร่อน.”

หมายเหตุ : อัตรา ๘ คนต่อทองคำ ๑ ตำลึง, และใน พ.ศ.๒๓๗๓ เมืองนครพนมร่อนทองไม่ได้ผล ขอสงวนเป็นเร็วแทน ๑๕๐ หาบ เมืองไชยบุรี ขอสงวนเป็นเร็วแทน ปีละ ๖๐ หาบ.

การเลือกสถานที่ตั้งถิ่นฐานตอนแรกผู้นำจะพาครอบครัวตั้งที่พักชั่วคราว หลังจากนั้นจะกระจายกลุ่มผู้อพยพออกไปสำรวจทำเลตั้งชุมชนที่เหมาะสม เช่น กลุ่มโย้ยจากเมืองหอมทำวที่สำรวจพบว่าบริเวณบ้านเตื่อซึ่งอยู่ใกล้แม่น้ำสงครามเป็นพื้นที่เหมาะแก่การตั้งชุมชน แต่ยังคงต้องการพื้นที่ที่ดีกว่าเพื่อทำการเพาะปลูก จึงเคลื่อนย้ายกลุ่มต่อไปทางทิศตะวันตกจนถึงบริเวณลำน้ำยามซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำสงคราม มีน้ำไหลตลอดปีเหมาะสมกับการทำเกษตรจึงทำการแผ้วถางผืนป่าสำรวจขุดบ่อน้ำและตั้งชุมชนขึ้นเรียกว่าบ้านม่วงริมน้ำยาม^๖ เมื่อชุมชนนี้มีผู้คนมากขึ้นและมีทำเลเหมาะแก่การผลิต ดังนั้นพระสุนทรราชวงศา เจ้าเมืองยโสธรที่มีอำนาจดูแลเขตเมืองนครพนม สกลนคร ในช่วงแรก (พ.ศ.๒๓๗๑-๒๓๙๗) จึงได้ร้องขอไปยังกรุงเทพฯ ให้ตั้งชุมชนริมน้ำยามเป็นเมืองอากาศอำนวย และต่อมากลุ่มโย้ยนี้ได้ขยายตัวแยกไปตั้งเป็นเมืองสว่างแดนดิน และวานรนิวาส

^๖ สุรัตน์ วรวงค์รัตน์, ประวัติศาสตร์สกลนคร (สกลนคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครูสกลนคร, ๒๕๓๗), ๔๔-๔๕.

สภาพเศรษฐกิจของเมืองในแอ่งสกลนครหลังสงครามเจ้าอนุวงศ์ เป็นสภาพการณ์ ในช่วงของการอพยพและการตั้งถิ่นฐานใหม่ ชุมชนต่างๆ ยังไม่ได้รับการแต่งตั้งเป็นเมืองต้อง สัมพันธ์พึ่งพิงกับเมืองใหญ่หรือเมืองเก่าที่มีอยู่ในพื้นที่มาก่อน แต่เป็นช่วงระยะเวลาไม่นานนัก เพราะเมื่อตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนแล้วผู้นำของกลุ่มจะร้องขอไปยังราชสำนักให้ยกสถานภาพชุมชน ขึ้นเป็นเมือง ทำให้มีอำนาจในการควบคุมกำลังคนและแหล่งทรัพยากร และดำเนินกิจกรรมทาง เศรษฐกิจของเมืองได้ต่อไป

เศรษฐกิจกับการรับรองสถานภาพความเป็นเมือง

ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ในพื้นที่แอ่งสกลนคร เป็นการรวบรวมผู้คนให้อาศัยอยู่ร่วมกันโดย ตั้งถิ่นฐานตามท่าเลหรือแหล่งทรัพยากรเพื่อทำการผลิต การรับรองสถานภาพความเป็นเมืองหรือ การยกสถานะจากชุมชนหมู่บ้านขึ้นเป็นเมือง จึงมีความสัมพันธ์กับกำลังคนหรือแรงงานและ ผลผลิตในรูปของส่วย ความสามารถในการตอบสนองอุปสงค์ดังกล่าวทำให้ได้การรับรองจากราช สำนักสยาม และเมื่อชุมชนได้เป็นเมืองแล้วจะมีขอบเขตอำนาจในการจัดการแหล่งทรัพยากรและ ควบคุมผู้คนซึ่งเป็นแรงงานในการผลิตที่ชัดเจน ได้รับการยอมรับจากชุมชนหรือเมืองอื่นๆ ใน บริเวณใกล้เคียง ดังนั้นสถานภาพความเป็นเมืองของชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ในแอ่งสกลนครในเวลานี้จึง อยู่บนเงื่อนไขความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับราชสำนักสยามเป็นสำคัญ

พื้นฐานทางเศรษฐกิจของเมือง

เมื่อเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ (ทศวรรษ ๒๓๗๐-๒๔๒๐) เป็นหน่วยของการควบคุมผู้คน ให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามแหล่งทรัพยากรเพื่อทำการผลิต ดังนั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของเมืองจึง ประกอบด้วยกำลังคนหรือแรงงานและแหล่งทรัพยากรหรือพื้นที่สำหรับเกษตรกรรม การเพิ่ม ผลผลิตทำได้โดยการเพิ่มประชากรและขยายพื้นที่เพาะปลูก หมายถึงแรงงานในการผลิตและ จำนวนคนสำหรับหาสิ่งของส่วยจากแหล่งธรรมชาติด้วย

กำลังคนซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สุดของพื้นฐานทางเศรษฐกิจของเมือง เป็นสิ่งที่ราชสำนัก สยามให้ความสำคัญและสนับสนุนให้บรรดาเจ้าเมืองกรมการของเมืองใหญ่ในแอ่งสกลนคร ออกไปเกลี้ยกล่อมให้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่หรือสร้างบ้านแปงเมืองอีกครั้ง หลังจากที่หลบหนีการ

กวาดต้อนไปซ่อนในเขตป่าดง การเคลื่อนย้ายเข้ามานั้นมาเป็นกลุ่มหรือเป็น“ครัว”^{๓๖} โดยมีนายบ้านหรือหัวหน้ากลุ่มเป็นผู้นำ ดังเช่นกรณีของพระสุนทรราชวงศาที่สนับสนุนให้ชุมชนริมน้ำยามได้รับแต่งตั้งเป็นเมือง เมื่อแรกตั้งเมืองนั้นมี พระสงฆ์ สามเณร ชรา พิการ ๑๐๙ คน ท้าวเพี้ย ๑๐๙ คนกรรจ์ ๒๔๐ คน รวมหญิงชายใหญ่น้อยทั้งหมด ๒๓๓๙ คน ชุมชนนี้มีทำเลกว้างขวางที่นาบริบูรณ์อยู่ระหว่างเมืองไชยบุรี ทาง ๓ คืบ เมืองท่าอุเทน ทาง ๓ คืบ เมืองสกลนครต่อไปเมืองนครพนม ทาง ๔ คืบ^{๓๗} ครอบคลุมบริเวณลำน้ำยามสาขาของแม่น้ำสงครามที่มีความเหมาะสมต่อการเกษตรกรรม

กำลังคนหรือจำนวนเลขของแต่ละเมืองเป็นสิ่งที่ราชสำนักสยามให้ความสำคัญและสนใจเพราะจะสัมพันธ์กับจำนวนส่วยที่จะได้รับในแต่ละเมือง ด้วยวิธีการคิดพิศวัตตราช่วยกล่าวคือเลขของเมืองหนึ่งๆ จะมีเลขยกไว้ใช้สอยสำหรับเจ้าเมืองกรมการและยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์ส่วย ได้แก่

พระสงฆ์ สามเณร ชรา พิการ บุตรสักสาม รักษาตัว เสียจิต ฉมบ ทุกข์ยาก ท้าวเพี้ย รับนั่งสือภิม บุตรเพี้ย เสมียร ทนาย นายหมวด ทาส เชลย ลูกทาส ขากโซ่ ข้าพระ เลกสมสกรรสองส่วนหนึ่ง(จากสามส่วน) ลาดตระเวน รักษาบ้าน^{๓๘}

เมื่อคัดกลุ่มคนดังกล่าวออกไปแล้ว ให้คิดส่วยจากจำนวนคนในเมืองที่เหลืออยู่ คือคิดจากเลขสมสกรรสองส่วน(ที่เหลือ) เช่น คิดส่วยเร่วอัตรา ๑๐ คนต่อหาบ ถ้าส่งเป็นเงินแทนส่วยก็จะคิดหาบละ ๕ ตำลึง ดังนั้นเมื่อแต่ละเมืองมีจำนวนเลขเพิ่มขึ้นทางราชสำนักจะเรียก้องจำนวนส่วยเพิ่มตามด้วย และพยายามเข้ามาตรวจสอบจำนวนกำลังคนของเมืองในแอ่งสกลนคร

^{๓๖} สำนักหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ.๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๑) เลขที่ ๙, “ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงกรมการเมืองนครพนม เรื่องครัวเมืองปากโขงตะวันออก.” ; สำนักหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ.๑๒๐๕ (พ.ศ.๒๓๘๖) เลขที่ ๖๖, “สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องท้าวโคตรเมืองวังอาสาพาครอบครัวมาอยู่แขวงเมืองสกลนคร.”

^{๓๗} สำนักหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔, จ.ศ.๑๒๑๕ (พ.ศ.๒๓๙๖) เลขที่ ๓๑, “สารตราถึงเมืองนครพนม เรื่องตั้งเมืองอากาศอำนวย.”

^{๓๘} สำนักหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔, จ.ศ.๑๒๓๐ (พ.ศ.๒๔๑๑) เลขที่ ๑๔๗, “ร่างสารตราตอบเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเจ้าเมืองสกลนครและกรมการ เรื่องตอบรับเงินแทนผลเร่ว.”

อยู่เสมอ เช่น การสักเลกครั้งใหญ่ใน พ.ศ.๒๔๐๒-๒๔๐๗^{๑๐} ที่ทำให้ราชสำนักทราบจำนวนคนของแต่ละเมืองว่าเพิ่มขึ้นมาก และนำไปสู่การกำหนดอัตราของส่วยครั้งใหม่เมื่อ พ.ศ.๒๔๑๐ เป็นต้น

นอกจากเรื่องกำลังคนที่เป็นพื้นฐานสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองแล้ว เรื่องเขตแดนของเมืองหรืออำนาจในการควบคุมครองพื้นที่ตามแหล่งทรัพยากรของเมืองมีความสำคัญด้วย เมื่อตั้งเมืองขึ้นใหม่ทางราชสำนักจะมีใบบอกหรือสารตราขึ้นมาแจ้งให้เมืองข้างเคียงแบ่งปันเขตแดนให้แก่เมืองที่ได้รับการแต่งตั้งใหม่ หรือแจ้งให้เมืองใหญ่ที่เป็นเมืองศูนย์กลางจัดพื้นที่ให้แก่เมืองบริวารที่เกิดขึ้นใหม่^{๑๑} ดังเช่น กรณีของเมืองสกลนครที่มีเขตแดนในสารตราตั้งว่า...

...ข้างเหนือตั้งแต่ปากน้ำยามข้างเหนือไปบ้านผ้าขาวพันนาขึ้นไปปลายน้ำสงคราม ข้างใต้ตั้งแต่ปากห้วยศิรีระเร็ด (หัวแฮด) ข้างเหนือไปจรดปลายน้ำสงคราม ข้างตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ปลายน้ำก่ำมาบ้านหนองเหียน บ้านจาร์เพ็ดต่อกับบ้านนครหลวง เป็นเขตแดนเมืองมุกดาหาร ฟากน้ำก่ำตะวันออก บ้านนาแก บ้านเชียงสี้อ เป็นเขตแดนเมืองสกลนครต่อกับเมืองนครพนม...^{๑๑}

เมื่อมีกลุ่มโย้ยเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนริมน้ำยามสาขาของแม่น้ำสงคราม ซึ่งต่อมได้ยกขึ้นเป็นเมืองอากาศอำนวยและเมืองวานรนิวาส บริเวณดังกล่าวอยู่ในเขตแดนของเมืองสกลนคร ดังข้อความในสารตราว่า...

...ได้จัดแจงแบ่งปันเขตแดนเมืองสกลนครข้างตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งแต่บ้านนามนมาบ้านกุดสะมาลย์ บ่อสระอือ บ้านบาตร ตัดไปริมฝั่ง(น้ำ)อุ้นข้างเหนือ ตั้งแต่ปากน้ำยามข้างเหนือไปบ้านพระหัวพันนาขึ้นไปปลายน้ำห้วยสงครามข้างใต้ เป็นเขตแดนเมืองสกลนคร...^{๑๒}

เขตแดนของเมืองนี้เป็นเรื่องของผลประโยชน์ในการครอบครองแหล่งทรัพยากร ทั้งพื้นที่เพาะปลูก แหล่งน้ำร้อนทอง และป่าแร่ เป็นต้น และมักมีปัญหาคความขัดแย้งเรื่องเขตแดนระหว่างเมืองในการแย่งชิงแหล่งทรัพยากรนี้ โดยเฉพาะระหว่างเมืองใหญ่ที่เป็นเมืองศูนย์กลาง

^{๑๐} ุรายละเอียดจำนวนคนที่สำรวจในระหว่าง พ.ศ.๒๔๐๒-๒๔๐๗ ได้ในตารางที่ ๓ ในบทที่ ๓.

^{๑๑} สำนักหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ.๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๑) เลขที่ ๑๐, "สารตราตั้งเมืองสกลนคร."

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน.

ของกลุ่มเมืองเพราะถือว่ามีอิทธิพลในพื้นที่สูง อาทิ ระหว่างเมืองสกลนครกับเมืองหนองหาน นอกจากนี้ปัญหาว่าเมืองวาริชภูมิจะขึ้นกับเมืองใดแล้ว ยังมีปัญหาเรื่องเขตแดนและแย่งชิงป่าสีผึ้ง และแร่ซึ่งเป็นผืนป่าแถบลุ่มน้ำสงคราม^{๑๓} ปัญหาระหว่างสองเมืองนี้ยืดเยื้อมายาวนานและได้รับการแก้ไขเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๕ ล่วงมาแล้ว โดยกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมข้าหลวงฯ ที่ประทับอยู่เมืองหนองคายได้จัดแบ่งเขตแดนของเมืองใหม่ ดังนี้

...แต่ปากน้ำยามข้างเหนือไปตามลำห้วยสงครามตลอดปลายน้ำข้างใต้เป็นเขตเมืองสกลนคร ตั้งแต่ปากห้วยศีศะแรดข้างเหนือไปจนปลายน้ำห้วยสงครามข้างเหนือเป็นเขตแดนเมืองหนองหาน แต่สำหรับห้วยสงครามฝั่งตะวันออกให้คงเป็นเขตแดนเมืองสกลนคร ลำห้วยสงครามฝั่งตะวันตกเป็นเขตแดนเมืองหนองหาน คนละฟากฝั่งให้เป็นที่เดียวกัน...^{๑๔}

เมื่อมีกำลังคนมากแล้วยื่นขอต่อราชสำนักจะได้รับการยกสถานภาพเป็นเมือง เมื่อได้เป็นเมืองแล้วจะมีอำนาจควบคุมผู้คนและครอบครองพื้นที่แหล่งทรัพยากร และสามารถมีผลผลิตให้ตนเองและเมืองหลวงได้ ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เป็นพื้นฐานของเมืองนั่นเอง และเมื่อเวลาต่อมาสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองเปลี่ยนแปลงไปทำให้เมืองขยายตัวและเติบโตตามลำดับ

เศรษฐกิจกับการขยายตัวและเติบโตของเมือง

เมืองในแอ่งสกลนครสามารถเกิดขึ้นและฟื้นตัวได้ เนื่องจากมูลเหตุทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญดังได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นปัจจัยทางเศรษฐกิจจึงส่งผลต่อการขยายตัวของเมือง โดยเฉพาะเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับส่วนกลางสยามซึ่งเป็นปัจจัยหลักทำให้เมืองในแอ่งสกลนครขยายตัวและเติบโต เพราะความต้องการส่วยที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงประเภทของสิ่งของในเวลาต่อมาจนถึงมีการเรียกเก็บเงินแทนส่วยหรือความต้องการควายจำนวนมาก^{๑๕} ความต้องการหรืออุปสงค์ดังกล่าวมีส่วนกระตุ้นให้เศรษฐกิจของเมืองขยายตัวทั้งการผลิตและการหมุนเวียนของ

^{๑๓} สุรัตน์ วราภรณ์, ประวัติศาสตร์สกลนคร, ๓๔.

^{๑๔} สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ, ใบบอกพระยาสุริยเดชฯ. วันที่ ๒๕ เมษายน ร.ศ.๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, ๓๕.

^{๑๕} ธีรชัย บุญมาธรรม, ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ.๒๓๑๘-๒๔๕๐, ๑๒๔-๑๒๙.

สินค้า เมืองต่างๆ ในพื้นที่เติบโตขึ้นทั้งเมืองที่เป็นชุมชนในพื้นที่แหล่งทรัพยากรหรือพื้นที่ตอนใน เช่น กลุ่มเมืองสกลนครและกลุ่มเมืองหนองหาน และเมืองที่เป็นชุมชนทางการค้าหรือเป็นตลาดที่ตั้งอยู่ตามท่าเล็การค้าและการคมนาคม ได้แก่ เมืองกลุ่มเมืองตามริมฝั่งลำน้ำโขง

ในขณะที่เดียวกันการเติบโตและขยายตัวของเมืองในเวลานี้นอกจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับราชสำนักสยามแล้ว การติดต่อกับเขตอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงก็มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วย ซึ่งการติดต่อนี้อาศัยพื้นฐานเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีมาแล้วในอดีต กล่าวได้ว่าตั้งแต่ ทศวรรษ ๒๓๙๐ เป็นต้นมาเมืองในแอ่งสกลนครอยู่ท่ามกลางกระแสของวิถีเศรษฐกิจแบบตลาดที่กำลังขยายตัวในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งเขตอาณานิคมและสยามที่ลงนามในสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศตะวันตกหลายประเทศ^{๑๖} ถึงแม้กลุ่มเมืองในแอ่งสกลนครจะอยู่บริเวณพื้นที่ตอนในเขตภาคพื้นทวีปแต่ได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย อย่างน้อยส่งผลในด้านการขยายตัวและเติบโตของเมือง

การขยายตัวทางเศรษฐกิจภายในพื้นที่แอ่งสกลนคร

เศรษฐกิจภายในพื้นที่แอ่งสกลนครหมายถึงรวมถึง ลักษณะทางเศรษฐกิจภายในของแต่ละเมือง การเชื่อมโยงระหว่างเมืองกับพื้นที่แวดล้อมหรือเขตชนบทของเมือง และความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับเมืองหรือในระหว่างกลุ่มเมือง พิจารณาถึงรายได้ของเมือง การจัดการ ความเคลื่อนไหวและการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจ เป็นต้น

เมืองในแอ่งสกลนครช่วงเวลานี้ส่วนใหญ่แล้วเป็นเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ แม้เมืองที่สืบทอดมาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๒๓๗๑ ประชากรส่วนมากก็เป็นผู้คนกลุ่มใหม่ที่เพิ่งอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานนับว่าเป็นช่วงเวลาของการเริ่มต้นตั้งหลักแหล่ง และเงื่อนไขสำคัญของการเกิดเมืองก็คือมูลเหตุทางการเมืองการปกครองและสถานการณ์สงคราม ทั้งสงครามเจ้าอนุวงศ์และสงครามเวียดนาม-สยาม ดังนั้นสภาพเศรษฐกิจของเมืองจึงต้องผูกพันอยู่กับโครงสร้างทางการเมืองการปกครองเป็นหลัก กล่าวคือ ประชากรของแต่ละเมืองจะถูกแบ่งออกเป็นกองตามระบบอาญาสี่ ได้แก่ กองเจ้าเมือง กองอุปฮาด กองราชวงศ์และกองราชบุตร รายได้ของเมืองจึงตกเป็นของผู้ปกครองเมืองแรงงานและผลผลิตทั้งที่เป็นผลิตผลทางการเกษตร หัตถกรรม และสิ่งของส่วยที่หาได้จากแหล่ง

^{๑๖} ชาลววิทย์ เกษตรศิริ และกัณฐิกา ศรีอุดม, บรรณาธิการ, ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม ๒, (๑๒).

ทรัพยากรต่างๆ จึงต้องสัมพันธ์กับโครงสร้างทางการเมือง การควบคุมผู้คนของคณะอาญาซึ่งเป็น การควบคุมผลประโยชน์หรือรายได้ที่แต่ละเมืองจะได้รับและสำหรับจัดส่งให้เมืองหลวง

อย่างไรก็ตาม นั่นเป็นเพียงรายได้ที่เกิดจากประชาชนที่อยู่ในสังกัดของแต่ละเมือง ทั้ง แรงงานและผลผลิตซึ่งถือเป็นรายได้หลักของเมืองในช่วงเวลาเริ่มต้น แต่เวลาต่อมาเมื่อเมือง ขยายตัวมีการแลกเปลี่ยนและการค้าขายภายในเมือง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบทบาทของชาวจีนและชาว เวียดนามที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งร้านค้าขายในตัวเมือง อย่างเช่นที่เมืองหนองคายและนครพนม^{๑๓} การแลกเปลี่ยนและการค้าขายนี้ได้ขยายตัวมากขึ้นเป็นลำดับนับ ตั้งแต่เกิดผลกระทบจากการ เปลี่ยนแปลงรูปแบบทางเศรษฐกิจของสยามภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เมื่อ พ.ศ.๒๓๙๘ เป็นต้นมา และเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เมืองในแอ่งสกลนครเติบโตขึ้น

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนที่เป็นแรงงานผลิตให้แก่ศาสนสถาน ซึ่งมีความสำคัญต่อ เศรษฐกิจของเมืองด้วย ได้แก่ ข้าโอกาส เลกวัด หรือข้าพระโยมสงฆ์ บรรดาผู้ปกครองกลับไปให้แก่ พระธาตุเจดีย์โดยเฉพาะที่พระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม และพระธาตุศรีสองรัก^{๑๔} บริเวณที่เป็นเขต วัดหรือศาสนสถานจะมีที่ดินที่ใช้เป็นแหล่งผลิตได้ คือ นาจ้งหัน ผลผลิตจะตกเป็นของวัดหรือศา สนสถานฝ่ายบ้านเมืองจะบังเบียดไม่ได้ ทั้งนี้รวมถึงแรงงานของข้าวัดด้วย — ในเวลาหลัง สงครามเจ้าอนุวงศ์ ถึงแม้ข้าวัดต่างๆ ที่กษัตริย์ล้านช้างได้กลับไปและจารึกคำสาปแช่งไว้จะถูก กวาดต้อนออกไปหัวเมืองชั้นในของสยามพร้อมกับเชลยศึกอื่นๆ^{๑๕} แต่มีหลักฐานว่ายังคงมีข้าวัด หลงเหลือไว้ส่วนหนึ่งไว้คอยเฝ้าพระธาตุอยู่บ้าง

^{๑๓} ทองสมุทรร โดเร และ สมหมาย เปรมจิตต์, แปล, บันทึกการเดินทางในลาว, ภาคหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๘, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), ๑๕๔, ๑๖๘-๑๖๙.

^{๑๔} ชุมชนหมู่บ้านที่อยู่รอบๆ บริเวณพระธาตุศรีสองรัก (ชื่อตามจารึกว่า พระเจดีย์ศรีสองรักเจ้า) นั้นเป็นผู้คนที่มาก่อสร้างและอยู่เฝ้าพระธาตุทั้งจากอยุธยา คือ บ้านนาไทย จากหลวงพระบาง คือ บ้านนาอู้ จาก เวียงจันทน์ คือ บ้านนาเวียง และบ้านชีปะขาว (บ้านนาผ้าขาว) ซึ่งเป็นผู้คนที่จากสำนักชีปะขาว เชื่อว่ายังสืบทอด ลูกหลานมาจนถึงปัจจุบัน, ดู เต็ม วิชาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐), ๓๑๙.

^{๑๕} ในบัญชีจัดส่งครว้ลาวลงไปกรุงเทพฯ นั้น ระบุอย่างชัดเจนว่า มีข้าพระและภิกษุสามเณร รวมอยู่ด้วย ดู สำนักหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๔, จ.ศ.๑๑๙๑ (พ.ศ.๒๓๗๒) ระบุว่า มีข้า พระ ๒๙ คน. เมื่อ พ.ศ.๒๓๘๐ เมืองหนองคาย เมืองหนองหาน แจ้งจำนวนครว้ที่กวาดต้อนมาได้จากเวียงจันทน์ พันพร้าว ท่าสาร เวียงครัง จำนวนพันกว่าคนมีภิกษุสามเณรรวมอยู่ด้วย ในปีนั้นมีพระ เณร ถูกกวาดต้อนไป ๓๒๒ รูป. ดู สำนักหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เลขที่ ๑, จ.ศ.๑๑๙๙ (พ.ศ.๒๓๘๐), “ร่างสารตรา เจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมืองหนองคาย เจ้าเมืองหนองหาน เรื่องส่งครว้เมืองพวน เมืองเวียงจันทน์.”

เมืองที่เกิดขึ้นมีพื้นฐานมาจากหมู่บ้าน^{๒๐} ดังนั้นจึงปรากฏว่ามีหลายเมืองที่ประกอบไปด้วยหมู่บ้านไม่กี่แห่งหรือในบางเมืองมีบ้านเรือนราษฎรไม่กี่หลังคาเรือน^{๒๑} เพียงแต่เราจะทราบได้ว่าที่ใดเป็นศูนย์กลางหรือตัวเมือง คือ มีจวนหรือโฮงเจ้าเมืองหรือศาลากลาง มีบ้านเรือนหนาแน่นกว่าบริเวณโดยรอบ มีพระธาตุหรือวัดสำคัญประจำเมือง และมีตลาดหรือที่แลกเปลี่ยนสินค้า

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจจะระหว่างตัวเมืองและเขตชนบทหรือหมู่บ้าน นอกจากต้องผูกพันภายใต้ระบบการควบคุมของคณะอาญาสี่แล้ว ยังมีการเดินทางนำผลผลิตเข้ามาแลกเปลี่ยนหรือค้าขายในตัวเมืองซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นตลาดด้วย ที่สำคัญคือการนำสิ่งของเข้ามาแลกเปลี่ยน ขาย หรือถวายเป็นงานนมัสการสมโภชพระธาตุเจดีย์ประจำปี ซึ่งเป็นงานสำคัญของแต่ละเมือง เช่น งานนมัสการพระธาตุเชิงชุม ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๒ พระธาตุพนม วันเพ็ญเดือน ๓ และพระธาตุนารายณ์เจงเวง วันเพ็ญเดือน ๔ ตามลำดับ การจัดงานในแต่ละปีจะกินเวลาหลายวันก่อนถึงวันเพ็ญและวันเพ็ญจะเป็นวันสุดท้ายของแต่ละงาน โดยเฉพาะพระธาตุพนมซึ่งเป็นพระธาตุสำคัญ ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการติดต่อระหว่างเมืองกับหมู่บ้านเท่านั้น แต่ทำให้มีการติดต่อระหว่างเมืองหรือในระดับภูมิภาคด้วย^{๒๒}

หมู่บ้านหรือเขตชนบทของเมืองในแอ่งสกลนคร สามารถพึ่งตนเองได้ทั้งแรงงานและผลผลิต เมืองเป็นสถานที่พบปะแลกเปลี่ยนหรือพึ่งพิงกับอำนาจทางการเมืองการปกครองและเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวเมือง ขณะเดียวกันเมืองจะต้องพึ่งแรงงานและผลผลิตจากเขตชนบทและหมู่บ้านเป็นสำคัญ^{๒๓}

การติดต่อกันทางเศรษฐกิจจะระหว่างกลุ่มเมืองในพื้นที่แอ่งสกลนครอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครองด้วย กล่าวคือ เมืองที่เป็นเมืองบริวารของเมืองใหญ่ หรือเมืองเกิดใหม่จะถูกดึงผลประโยชน์ทั้งแรงงานและผลผลิตเข้าสู่เมืองศูนย์กลาง เพื่อรวบรวมแบ่งสรรให้ผู้ปกครองท้องถิ่นและจัดส่งเป็นส่วยแก่เมืองหลวงต่อไป เป็นพันธะผูกพันตั้งแต่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเริ่มแรกเป็นเมืองแล้ว เป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าเมืองกรมการของเมืองใหญ่กับเมืองบริวารที่เกิดใหม่ เมืองศูนย์กลางอย่างเช่น เมืองนครพนม เมืองสกลนคร นอกจากจะเป็นศูนย์อำนาจทาง

^{๒๐} ดูรายละเอียดได้ในหัวข้อพัฒนาการของชุมชนเมือง ในบทที่ ๒.

^{๒๑} ทองสมุทร โดเร และสมหมาย เปรมจิตต์, แปล, บันทึกการเดินทางในลาว, ภาคหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๘, ๑๒๓, ๑๕๓, ๑๕๗, ๑๖๖.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน ศรีศักร วัลลิโภดม, ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๖).

^{๒๓} ดวงจันทร์ อภาวัชรตม์ เจริญเมือง, เมืองในสังคมไทย : กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒), ๑๕๘-๑๖๒.

การเมืองการปกครองแล้วยังเป็นศูนย์รวมทางเศรษฐกิจอีกด้วย อย่างไรก็ตาม เครือข่ายของกลุ่มเมืองทั้งหมดนี้มีจุดศูนย์รวมใหญ่ที่เมืองหนองคาย ซึ่งเป็นทั้งศูนย์บัญชาการ ตลาด จุดแวะพักและที่ขนถ่ายสินค้า จุดเชื่อมโยงเครือข่ายทั้งภายในท้องถิ่นและกับภายนอก^{๒๔}

การติดต่อระหว่างเมืองกับเมืองด้วยตัวเอง ระหว่างเมืองบริวารกับเมืองบริวาร หรือเมืองบริวารกับเมืองใหญ่อยู่บนพื้นฐานของการติดต่อระหว่างหมู่บ้านหรือชุมชนตามแหล่งผลิตนั่นเองเป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งของของต่อสิ่งของแบบพี่น้อง เช่น ข้าวแลกเกลือ หรือข้าวแลกกับปลาแดก เป็นต้น แต่ละชุมชนจะมีผลผลิตส่วนเกินที่สามารถนำไปแลกเปลี่ยนกับที่อื่น การใช้ระบบเงินตราหรือการค้าขายในตลาดมักจะมีตามตัวเมืองขนาดใหญ่อย่างที่หนองคาย และนครพนม แต่ในบริเวณรอบนอกหรือระหว่างชุมชนและเมืองเล็กๆ ยังเป็นการแลกเปลี่ยนเป็นส่วนใหญ่ สภาพเศรษฐกิจของกลุ่มเมืองจึงมีลักษณะผสมผสานระหว่างเศรษฐกิจแบบพอยังชีพและเศรษฐกิจแบบตลาดไปพร้อมกัน^{๒๕}

การผลิต

เศรษฐกิจของเมืองในแอ่งสกลนครเวลานี้ ยังอยู่บนพื้นฐานของการผลิตโดยเฉพาะการเกษตรกรรม แอ่งสกลนครมีพื้นที่การเพาะปลูกที่กว้างขวาง มีที่ราบมากกว่าแถบหลวงพระบาง และหัวเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนหลายเมือง^{๒๖} ซึ่งสามารถเพาะปลูกผลิตผลได้มากเพราะมีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ ได้แก่ บุ่ง ทาม^{๒๗} เขตลุ่มต่ำหนองหาร และลุ่มแม่น้ำสงคราม เป็นต้น

บริเวณลุ่มแม่น้ำสงครามนั้น เป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่สำคัญ โดยสามารถส่งเป็นสินค้าได้ และผลิตผลที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่สามารถส่งเป็นสินค้าออกจากท้องถิ่นเองได้ก็คือ

^{๒๔} พระวิภาคภูวดล, บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม, นาวาโทสุมาลี วีระวงศ์, แปล. (กรุงเทพฯ : กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๓๓), ๔๕.

^{๒๕} สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, หาอยู่หากิน เพื่อค้าเพื่อขาย เศรษฐกิจไทยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, ๑๖-๑๗.

^{๒๖} ดูรายละเอียดสภาพภูมิประเทศได้ใน, เฮอริเบิร์ต วาริงตัน สมิธ, บันทึกการเดินทางสู่แม่น้ำโขงตอนบน ประเทศสยาม, แปลโดย พรพรรณ ทองตัน, (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๔), ๑๒๖-๑๓๒.

^{๒๗} ประสิทธิ์ คุญรัตน์, ภูมิศาสตร์กายภาพภาคอีสาน (ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๐), ๑๑๗-๑๑๘.

“เกลือ” ซึ่งได้ส่งออกไปขายยังหลวงพระบางและเชียงขวางปีละมากๆ นอกจากนี้ยังมีหมดิบงาข้าง หนังก-เขาสัตว์ อีกจำนวนมากที่สามารถหาได้ภายในท้องถิ่น^{๒๘}

สำหรับการผลิตที่เป็นวิถีเศรษฐกิจของชาวพื้นเมือง(ชาวลาว)แถบหนองคาย มีบันทึกกล่าวว่า “...มีการผสมโค ม้า มีการจับสัตว์น้ำ (ปลาแม่น้ำโขง) และปลูกไวยาสูบตามริมฝั่งแม่น้ำด้วย...”^{๒๙} และหากเราจะพยายามชี้ให้เห็นสภาพการทำมาหากินของคนพื้นเมืองหนองคายและเขตใกล้เคียงแล้ว จะพบว่า วิถีเศรษฐกิจที่พึ่งพิงการเก็บเกี่ยวผลิตผลจากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ จะเหมาะสมกับสภาพการ”หาอยู่หากิน”ในสมัยนั้น ตั้งแต่การจับปลาบึกในแม่น้ำโขงซึ่งเกี่ยวพันกับพิธีกรรมของชุมชนด้วย^{๓๐} โดยเขตที่สามารถจับปลาบึกได้ ได้แก่บริเวณเหนือเมืองหนองคายขึ้นไปเล็กน้อย เรียกว่า “เวินปลาบึก” หรือ “อ่าวปลาบึก” มีการร่อนทองและหาของป่าครั้ง กายาน เป็นต้น ส่วนการปลูกสัตว์นั้นถือเป็นพื้นฐานที่พบเห็นได้โดยทั่วไป

เฮอริเบิร์ท วาริงตัน สมิธ ได้กล่าวถึงความคิดเห็นของกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมฯ ข้าหลวงใหญ่ฯ หัวเมืองลาวพวน ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๓๔ เมื่อทรงประทับอยู่ที่เมืองหนองคาย เกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนและสภาพของเมืองหนองคาย

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิจัยอักษร
...พระองค์ตรัสว่า ...พวกเขาอยากจนและมีงานเป็นครั้งคราว (ปลูกข้าวหนึ่งเดือน และหลังจากนั้นก็ไปจับปลา และไปร่อนทองที่ลานทราย) พวกเขา (ชาวลาว) จะไม่ตั้ง

หลักปักฐานโดยทำการค้าขาย...^{๓๑}

ถึงแม้ว่าความคิดเห็นดังกล่าวจะเป็นทัศนคติของชนชั้นนำสยามที่มีต่อพลเมืองที่ตนปกครองในเชิงดูถูกดูแคลนว่า เกียจคร้าน ล้าหลังก็ตาม แต่ก็สามารถสะท้อนให้เห็นถึงสภาพวิถีชีวิตของประชาชนเมืองหนองคายและในแอ่งสกลนคร จนถึงช่วง พ.ศ.๒๔๓๖ ได้เป็นอย่างดี

โดยพื้นฐานแล้วเศรษฐกิจของเมืองในแอ่งสกลนครและเมืองในลุ่มน้ำโขงบริเวณนี้ยังเป็นอยู่แบบเพื่อพอยังชีพ ตามความหมายที่ไม่ค่อยถนัดในเรื่องการค้าเป็นหลักสักเท่าใดนัก ถึงแม้ว่าในสมัยอาณาจักรล้านช้างรุ่งเรืองบริเวณเมืองหนองคายและเขตเวียงจันทน์-เวียงคุกจะ

^{๒๘} พระวิภาคภูวดล, บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม, ๔๕.

^{๒๙} ทองสมุทรร โดเร และ สมหมาย เปรมจิตต์, แปล, บันทึกการเดินทางในลาว, ภาคหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๘, ๑๖๘.

^{๓๐} ธวัชชัย สาครินทร์, ประสานงาน, หนองคาย (กรุงเทพฯ : มังกรการพิมพ์ (๑๙๙๔), ๒๕๔๐), ๑๙๒-๒๐๓.

^{๓๑} เฮอริเบิร์ท วาริงตัน สมิธ, บันทึกการเดินทางในลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ประเทศสยาม, ๑๒๙.

เคยเป็นศูนย์กลางของการค้าขายที่คึกคักในสมัย "ยุคทองทางการค้า"^{๓๒} ของล้านช้างก็ตาม แต่เมื่อเวียงจันทน์เสื่อมโทรมและล่มสลายลงนับตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๗๑ เป็นต้นมา วิถีทางเศรษฐกิจผู้คนในหัวเมืองลาวแถบนี้ยังอยู่บนพื้นฐานของการผลิตและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรตามธรรมชาติที่มีอยู่เป็นสำคัญ ด้วยปัจจัยจากสภาวะสงคราม

อย่างไรก็ตาม ด้วยพื้นฐานทางเศรษฐกิจของท้องถิ่นและสภาวะผ่อนคลายภายหลังสงคราม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เข้าไปผูกพันกับรัฐสยามอย่างใกล้ชิดมากขึ้น ทำให้สภาพเศรษฐกิจการผลิตและการค้าขายของเมืองในแอ่งสกลนครค่อยๆ เติบโตขึ้นตามลำดับ ฟรานซิส กากนีย์ ได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจของชาวเมืองนครพนมไว้ว่า...

...นอกจากทำนาแล้ว ประชาชนชาวลาวยังปลูกฝ้ายและปลูกยาสูบ นอกจากนี้พวกเขายังจับปลาในแม่น้ำใหญ่ และทำการค้าขายเปลือกสีเสียดซึ่งซื้อมาจากหนองคาย และผ้าจากโคราชผ่านหนองคาย ...ชาวอาณานิคมประมาณ ๒๐๐ คน พวกเขาพากันทำนาและต้มเหล้า ...^{๓๓}

และแม้ว่าจะย้ายศูนย์กลางจากหนองคายไปที่อุดรธานีแล้ว แต่เมืองบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงยังคงความสำคัญอยู่ ดังพระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ ที่ทรงกล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจแถบเมืองหนองคาย เมื่อราวเดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๔๙ ว่า...

...ตามหาดและริมฝั่งน้ำ (โขง) ราษฎรปลูกฝัก ปลูกยา (ใบยาสูบ) เป็นระยะๆ ไป ...บางแห่งที่ใกล้หมู่บ้านเห็นกระบือลงกินน้ำเป็นฝูงๆ และเห็นเครื่องดักปลาบ้าง...^{๓๔}

สำหรับสภาพวิถีชีวิตการผลิตประจำของประชาชนตามหมู่บ้าน สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ ได้ทรงบรรยายไว้เมื่อครั้งเสด็จผ่านหมู่บ้านราษฎรของเมืองในแอ่งสกลนครสมัยเป็นมณฑลอุดรแล้ว แต่สามารถสะท้อนสภาพของช่วงเวลาก่อนหน้านั้นได้เป็นอย่างดี

^{๓๒} โยชิยุกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔-๑๗, ๑๑๑-๑๖๕.

^{๓๓} ทองสมุทร โดเร และ สมหมาย เปรมจิตต์, แปล, บันทึกการเดินทางในลาว, ภาคหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๘, ๑๕๓-๑๕๔.

^{๓๔} สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ, เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔: ว่าด้วยเที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดรและมณฑลร้อยเอ็ด, ๒๖.

...ตั้งแต่เข้าเขตมณฑลอุดรมา ได้ไปเที่ยวตามหมู่บ้านราษฎรตามทางที่ผ่าน มาหลายแห่ง บางแห่งเป็นบ้านใหญ่ตั้งมาช้านานหลายชั่วคน ลองไต่ถามถึงประเพณีการ สมาคมของชาวบ้านเหล่านี้ตามที่พวกชาวบ้านชี้แจง ได้ความประหลาดน่าพิศวงอย่าง ๑ คือ ชาวบ้านเหล่านี้ครัวหนึ่งก็มีบ้านอยู่แห่ง ๑ มีเหย้าเรือนพอกันอยู่ และมียุ่งข้าวเก็บไว้พอกินปี ๑ ในลานบ้านปลูกพริก มะเขือ ข่า ตะไคร้ สำหรับต้มแกง นอกบ้านมีสวนผลไม้ เช่น กัลย อ้อย หมาก มะพร้าว และมีที่ปลูกต้นหมอนสำหรับเลี้ยงไหม ต่อเขตสวนออกไปถึงทุ่งนา ต่าง มีเนื้อนาและโค กระบือ พอทำได้ข้าวกินทุกครัวเรือน ...การกินอยู่ของชาวบ้านแคว้นนี้ทำได้เอง เกือบไม่ต้องซื้อหาสิ่งใด สิ่งที่ต้องซื้อก็คือ เครื่องเหล็ก เช่น จอบ เสียม มีด พร้า เป็นต้น ...เงิน ทองที่จะใช้ซื้อหา ก็มีพอเพียง เพราะมีโค กระบือ ที่ออกลูกเหลือใช้ และมีหมูและไก่ที่เลี้ยงไว้ ด้วยเศษอาหารเหลือบริโภค ขายได้เงินซื้อของที่ต้องการได้พอปรารถนา ต่างครัวต่างเป็น อิสระแก่กันไม่มีใครเป็นบ่าวไม่มีใครเป็นนายใคร...^{๓๕}

สภาพเศรษฐกิจของหมู่บ้านสามารถเลี้ยงตัวเองอย่างพอเพียง ขณะเดียวกันก็มีการ ติดต่อแลกเปลี่ยนกับภายนอก มีการซื้อหาสิ่งของที่ไม่สามารถผลิตได้เองในท้องถิ่น เช่น เครื่อง เหล็ก และเกลือ เงินทองไม่สำคัญนักแต่ถ้าจำเป็นก็สามารถจัดหาได้จากผลผลิตส่วนเกินที่มีอยู่ เช่น การขายโค กระบือที่เหลือใช้ อย่างไรก็ตามผลผลิตส่วนเกินจากชุมชนหมู่บ้านส่วนหนึ่งจะต้อง ส่งไปหล่อเลี้ยงผู้คนที่อยู่ในเมือง ได้แก่ กลุ่มผู้ปกครองหรือเจ้าเมืองกรมการ กลุ่มเจ้าภาษีนาย อากร (ในสมัยที่มีการสัมปทานภาษี) และกลุ่มพ่อค้าซึ่งส่วนมากจะเป็นชาวจีนที่อยู่ตามเมืองต่างๆ เช่นที่เมืองหนองคาย เมืองนครพนม

กลุ่มผู้ปกครองรวมถึงเจ้าภาษีจะได้รับผลประโยชน์ในรูปของส่วย ภาษี และการ เกณฑ์แรงงาน กลุ่มพ่อค้าจะได้ผลกำไรจากการค้า ช่วงเวลาภายหลังการดำเนินนโยบายการค้า เสรีของรัฐบาลสยามหรือ ตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๙๘ เป็นต้นมา ส่งผลให้การส่งออกและนำเข้าสินค้า ขยายตัวอย่างมาก ประเภทของสินค้าที่ส่งออกหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงส่วนใหญ่แล้วเป็น สินค้าที่เกิดจากการผลิต เช่น ข้าว ไม้สัก ดีบุก ค่อยๆ แทนที่สินค้าที่มาจาก การรวบรวมจาก ธรรมชาติ เช่น ขอบป่าต่างๆ เป็นการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น ผลกระทบ ดังกล่าวเมืองในแอ่งสกลนครมีการขยายตัวของการค้าขายมากขึ้น ส่วนใหญ่แล้วดำเนินการโดย ชาวจีนที่ตั้งร้านค้าขายตามเมืองใหญ่ เมืองกลายเป็นที่รวบรวมสินค้าและเป็นตลาดมากขึ้น แต่

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๒-๑๓.

ส่วนใหญ่แล้วยังคงเป็นสินค้าประเภทของป่าอยู่ แม้กระทั่งถึงช่วงหลังที่มีการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.๒๔๓๕ ด้วย^{๓๖}

การแลกเปลี่ยนและการค้า

เมืองในแอ่งสกลนครเป็นชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงซึ่งมีพื้นฐานทางด้านการค้าและการแลกเปลี่ยนมาแล้วตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะในสมัยล้านช้างระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ ที่เป็นช่วงยุคทองทางการค้าดังได้กล่าวมาแล้ว ถึงแม้จะผ่านพ้นยุครุ่งเรืองดังกล่าวมาแล้วและต้องประสบกับสภาวะสงครามบ่อยครั้ง ทั้งใน พ.ศ.๒๓๒๑-๒๓๒๒ และ พ.ศ.๒๓๖๙-๒๓๗๑ รวมทั้งศึกฮ่อด้วย แต่การค้าและการแลกเปลี่ยนยังคงมีดำเนินต่อมาอย่างต่อเนื่องบ้าง โดยผู้คนในท้องถิ่น เช่น ชาวผู้ไท ชาวเวียงคนาม กุลาหรือต๋องสู้ และกลุ่มจีนฮ่อ เป็นต้น เมื่อสงครามสงบลง ภายหลังจาก พ.ศ.๒๓๗๑ เมืองต่างๆ ในแอ่งสกลนครจึงสามารถดำเนินกิจกรรมทางการแลกเปลี่ยนและการค้าได้อีกและขยายตัวตามลำดับ

การติดต่อการค้าภายในแอ่งสกลนครและการสัมพันธ์กับภายนอกมีเมืองที่เป็นชุมชนของการแลกเปลี่ยนซึ่งตั้งอยู่ตามเส้นทางคมนาคมสำคัญได้แก่เมืองตามริมฝั่งแม่น้ำโขง เช่น เมืองนครพนม เมืองท่าอุเทน เมืองไชยบุรี และเมืองหนองคายซึ่งเป็นศูนย์กลางหรือเป็นตลาดใหญ่ เมืองบริเวณนี้สามารถติดต่อกับสยามได้โดยตรงผ่านทางเมืองโคราช ส่งผลให้มีเครือข่ายการค้าที่กว้างไกลออกไปมากขึ้นนอกภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง การติดต่อการค้าในเมืองนครพนม มีบันทึกกล่าวว่า...

...ทำการค้าขายเปลือกสีเสียดซึ่งซื้อมาจากหนองคาย และผ้าจากโคราชผ่านหนองคาย ค่าขนส่งทางเกวียนจากโคราชถึงหนองคายคิดเป็นหาบ (๖๐ กิโลกรัม) ตกหาบละ ๕ บาท สินค้าจากหนองคายล่องเรือลงไปที่เมืองละคอน (นครพนม) ค่าเช่าเรือเที่ยว ๑ ตก ประมาณ ๔ บาท ต่อเรือ ๑ ลำ สำหรับคนถ่อเรือคนละ ๕ บาท...^{๓๗}

^{๓๖} ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๘), ๑๓๒-๑๓๓.

^{๓๗} ทองสมุทร โดเร และ สมหมาย เปรมจิตต์, แปล, บันทึกการเดินทางในลาว, ภาคหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๘, ๑๕๓.

ชาวเมืองนครพนมมีการติดต่อการค้าและแลกเปลี่ยนกับตลาดที่เมืองหนองคาย และได้เชื่อมโยงสินค้ามาจากเครือข่ายสยามผ่านทางโคราชมาที่หนองคายด้วย นอกจากนี้พบว่ามีการใช้เงินตราด้วย เป็นเงินบาทใช้ในการแลกเปลี่ยนค่าเช่าเรือและค่าจ้างคนถือเรือ ซึ่งเป็นผลมาจากการขยายวิถีเศรษฐกิจแบบตลาดมาถึงเมืองในแอ่งสกลนครและลุ่มน้ำโขงแล้ว

ความสำคัญทางด้านการค้าการเป็นตลาดศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนและที่พักสินค้าของเมืองในแอ่งสกลนครโดยเฉพาะที่เมืองหนองคายมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง และรวมถึงเมืองสำคัญอย่างเมืองนครพนมและเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงด้วย แม้ว่าจะย้ายศูนย์กลางการหัวเมืองลาวพวนจากเมืองหนองคายไปที่บ้านเดื่อหมากแข้งเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๖ แต่ไม่ได้ทำให้ความสำคัญและความได้เปรียบทางทำเลของเมืองบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงด้อยลงหรือเปลี่ยนแปลงไปมากนัก

การติดต่อทางเศรษฐกิจกับภายนอก

เนื่องจากพื้นที่แอ่งสกลนครตั้งอยู่ติดกับแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นแม่น้ำสายใหญ่และสำคัญ สามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับพื้นที่อื่นๆ ได้ จึงมีการติดต่อกับภายนอกอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะระหว่างภูมิภาคลุ่มน้ำโขงและสาขา ตั้งแต่ทางตอนใต้ของจีน หัวเมืองล้านนา-ล้านช้าง ที่ราบสูงตรันนิงห์หรือเชียงขวาง แถบจำปาศักดิ์และลุ่มน้ำโขงตอนล่าง นอกจากนี้ยังมีเส้นทางบกเชื่อมต่อไปยังเขตเวียดนามและชายฝั่งทะเลจีนใต้ได้ด้วย^{๓๔} ขณะเดียวกันก็มีเส้นทางบกผ่านแอ่งโคราชข้ามช่องเขาในเขตดงพระยาไฟเชื่อมต่อกับเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยา หรือใช้เส้นทางผ่านช่องเขาทางตะวันตกแล้วล่องตามแม่น้ำน่าน แม่น้ำป่าสักต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เป็นพื้นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว

แม่น้ำโขงเป็นเส้นทางคมนาคมสายสำคัญ สามารถติดต่อระหว่างพื้นที่ต่างๆ ได้ ตั้งแต่จีนตอนใต้ เขตล้านนา ล้านช้าง-หลวงพระบาง แถบแอ่งสกลนคร-เวียงจันทน์ ที่ราบสูงเมืองพวน บริเวณธาตุนพนม-ท่าแขกและมุกดาหาร-สะหวันเขต ซึ่งช่วงนี้สามารถเชื่อมต่อไปยังเขตเวียดนามภาคกลางบริเวณเมืองเว้ ไชยอาน ดานังได้โดยผ่านทางด่านกู่เห็บและช่องเขาลาวบัวเป็นต้น บริเวณจำปาศักดิ์-อุบลราชธานี สามารถเชื่อมต่อกับลุ่มแม่น้ำมูล, ซีได้อีกทางหนึ่ง และติดต่อไปถึงบริเวณลุ่มน้ำโขงตอนล่างแถบเขมรต่ำและเวียดนามใต้ด้วย

^{๓๔} โยชิยุกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗, ๘๙-๙๐.

จะเห็นได้ว่า กลุ่มเมืองในแอ่งสกลนครโดยมีศูนย์กลางทางเศรษฐกิจในระดับภูมิภาค อย่างที่หนองคายและธาตุพนม จะอยู่ตรงกลางระหว่างพื้นที่ในภูมิภาคต่างๆ ดังกล่าว เป็นศูนย์กลางติดต่อระหว่างทางเหนือ-ใต้ และตะวันออกกับทางตะวันตกของกลุ่มน้ำโขง ซึ่งทำเลและบทบาทดังกล่าวเคยเป็นของเมืองเวียงจันทน์มาก่อน และส่งผลให้อาณาจักรเวียงจันทน์เจริญรุ่งเรืองมาแล้วในศตวรรษก่อนหน้านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ.๒๑๘๑-๒๒๓๘)

ตลาดที่เมืองหนองคายเชื่อมต่อสินค้าที่มาจากทางตอนเหนือ แถบหลวงพระบาง ล้านนา จีนตอนใต้ และที่ราบสูงเมืองพวน กับที่สินค้าที่มาจากสยามโดยผ่านทางเมือง นครราชสีมาหรือโคราช นอกจากนี้ยังสินค้าที่มาจากดินแดนอาณานิคมของทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส อีก มีสินค้าหลายอย่างที่ส่งผ่านมาจากยุโรปและเอเชียตะวันออก เช่น อังกฤษ เยอรมัน สิงคโปร์ จีนและญี่ปุ่น ตามลำดับ บทบาทการเป็นศูนย์กลางรวมควบคุมเครือข่ายทางการค้า สมมติ ได้กล่าว เกี่ยวกับการค้าในเมืองหนองคายว่า...

...ตามเส้นทางสายหลักของเมือง มีร้านค้าอยู่ประมาณ ๓๐ ร้าน ซึ่งอยู่ใน ความดูแลของชาวจีน... สินค้าของอังกฤษทั้งนั้น ยกเว้นพวกเกลือเป็นของญี่ปุ่น รมกระดาศ ของจีน รวมทั้งสินค้าต่างๆ ...

เมืองริมแม่น้ำโขงทางด้านตะวันออกของแอ่งสกลนครอย่างเมืองนครพนม ธาตุพนม และมุกดาหาร เมืองเหล่านี้มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงด้วย และสามารถเชื่อมต่อไปยังเขตเวียดนามและฝั่งทะเลจีนใต้ ตามหลักฐานพบว่า มีเส้นทางคมนาคมจากเมือง แถบนครพนมไปยังเวียดนามตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้างแล้วเป็นอย่างน้อย จากบันทึกของวัน วูสตีออฟ (Van Wuysthoff) ระบุว่า “จากเมืองละคร (Lakhon) หรือนครพนม ไปถึงโฮยฮานใช้เวลา ๒๒ วัน”^{๔๐} มีเส้นทางสะดวกสำหรับเกวียน เมืองธาตุพนมถึงแม้จะเป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่สำคัญแต่ก็เป็นจุดเชื่อมโยงในภูมิภาคแถบนี้มาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว ดังในสมัยล้านช้างถือเป็นเมืองสำคัญทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ที่เชื่อมต่อเข้ากับกัมพูชาและภาคกลางของเวียดนาม

^{๓๙} เสาวลักษณ์ กี่ชานนท์, แพลและเรียบเรียง, ห้าปีในสยาม เล่ม ๑, ๒๕๕.

^{๔๐} โยชิยุกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗, ๑๙-๑๐.

บทบาทของเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขงดังกล่าว นอกจากการกวาดต้อน เกลี่ยกล่อมให้ผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแอ่งสกลนครแล้ว บทบาททางเศรษฐกิจที่มีพื้นฐานมาจากอดีตนั้นก็ยังส่งผลในช่วงเวลานี้ อาทิ การลำเลียงส่งของป่าจากเขตภูดอยของฝั่งซ้ายมาเป็นส่วยให้แก่เมืองทางฝั่งขวา อย่างเมืองมุกดาหาร สกลนคร เป็นต้น ถึงแม้ว่าการค้าขายในช่วงหลังจะสะดุดลงบ้างจากความขัดแย้งระหว่างสยามกับเวียดนามก็ตาม แต่เมื่อสมัยอาณาจักรมลินคำจากอาณาจักรมอญศรีสัชนาลัยผ่านมาถึงลุ่มน้ำโขงได้ ดังเห็นได้จากสินค้าที่มีจำหน่ายในตลาดเมืองหนองคาย^{๔๑}

นอกจากการติดต่อกับทางด้านตะวันออกแล้ว ปรากฏว่ามีพ่อค้าจากพม่า ไทใหญ่ หรือฉานเดินทางมาติดต่อค้าขายยังเมืองในแอ่งสกลนครด้วย ได้แก่ พวกกุลหาหรือต๋องสู้ ในเมืองหนองคายมีพ่อค้าพม่าเข้ามาทำการค้าขาย และมีปัญหาเกี่ยวกับพระปฐมเทวาทิบาลเจ้าเมืองด้วย^{๔๒} ที่เมืองเวณนครซึ่งเป็นเมืองของชาวผู้ไท มีการเดินทางไปติดต่อแลกเปลี่ยนไป-มากับพ่อค้าพม่าหรือมอญจากเมืองมะละแหม่งด้วย^{๔๓}

เส้นทางตามลำน้ำโขงยังติดต่อลงไปทางใต้ถึงบริเวณเมืองเขมรราช^{๔๔} อุบลราชธานี และจำปาศักดิ์ได้อีก ภายหลังสงครามเจ้าอนุวงศ์ เมืองแถบนี้ต่างก็อยู่ภายใต้อำนาจของราชสำนักสยาม การติดต่อกันจึงค่อนข้างสะดวกกว่าสมัยที่แบ่งแยกเป็น ๓ อาณาจักรหรือในช่วงที่เกิดความวุ่นวายภายในของล้านช้าง แพทย์บรรพบุรุษสินค้ามาขายที่หนองคายสามารถติดต่อได้ตั้งแต่เขตหลวงพระบางแล้วส่งลงไปทางใต้ได้จนถึงเขมรราช และสินค้าจากอุบลราชธานีสามารถขึ้นมาแลกเปลี่ยนไปได้ถึงธาตุพนม นครพนมได้ด้วย

การติดต่อระหว่างแอ่งสกลนครกับแอ่งโคราชหรือลุ่มน้ำชี, มูล นอกจากทางลำน้ำโขงดังกล่าว ยังมีเส้นทางคมนาคมทางบกซึ่งถือว่าสำคัญและมีมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว อาทิ จากเขตเวียงจันทน์-หนองคายมีเส้นทางบกมายังแอ่งโคราช ผ่านทางเมืองหนองหานน้อย กุมภวาปี ผ่านที่ราบสูงซึ่งเป็นเส้นทางระหว่างเทือกเขาภูพานทางตะวันออกกับเขตทะเลภูเขาทงตะวันตกแถบเมืองเลยและหนองบัวลำภู ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของแอ่งสกลนครกับแอ่งโคราชมีพื้นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทวาราวดี เจนละ ขอมเมืองพระนคร และล้านช้าง ตามลำดับ เป็น

^{๔๑} เสาวลักษณ์ กิษานนท์, แปลและเรียบเรียง, ห้าปีในสยาม เล่ม ๑, ๒๔๑.

^{๔๒} ทองสมุทร โดเร และ สมหมาย เปรมจิตต์, แปล, บันทึกการเดินทางในลาว ภาคหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๘, ๑๖๙.

^{๔๓} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยมณฑลนครราชสีมา, มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็ด, ๔๗.

^{๔๔} เขมรราช เป็นเมืองชุมทางการการค้าที่อยู่ระหว่างอุบลราชธานีกับมุกดาหาร-นครพนมตามลำน้ำโขง และเป็นเมืองที่เชื่อมต่อระหว่างเมืองในที่ราบสูงโคราชกับบริเวณทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงอีกเมืองหนึ่ง.

การแลกเปลี่ยนผลผลิตที่มีของแต่ละท้องถิ่น และมีการเคลื่อนย้ายของผู้คนระหว่างสองพื้นที่อยู่ตลอดเวลา

การไปมาหาสู่กันของผู้คนในแอ่งสกลนครและแอ่งโคราชในช่วงนี้ เป็นการอพยพย้ายถิ่นไปทำมาหากินยังถิ่นที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่า หรือการอพยพหนีภัยความอดอยาก แห่งแล้งเป็นต้น เช่น ใน พ.ศ.๒๔๐๖ เกิดฝนแล้งที่เขตเมืองร้อยเอ็ด เมืองอุบลราชธานี ราษฎรชาวเมืองอดข้าวเป็นอันมาก จึงพากันอพยพเคลื่อนย้ายพาครอบครัวเข้ามาอยู่ในเขตเมืองสกลนครหลายหมู่บ้าน^{๕๕} และเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๒ ผู้คนจำนวนมากพากันอพยพหนีความแห้งแล้งไปยังเมืองสกลนคร กาฬสินธุ์ เมืองหนองหาร^{๕๖} เป็นต้น เมื่อเกิดความแห้งแล้งในพื้นที่แอ่งโคราช แน่นนอนว่าแอ่งสกลนครที่อยู่ทางตอนเหนือก็ย่อมจะได้รับผลกระทบบ้าง แต่ปรากฏว่า...

...ส่วนราษฎรชาวเมืองสกลนครพบนความอดอยากได้ เพราะว่าอาศัยข้าวในพื้นที่เมืองกับของป่าพอเลี้ยงพอคุ้มกันความอดอยากได้ปีหนึ่ง...ครั้นถึงปีชวด จอศก จุลศักราช ๑๒๒๖ (พ.ศ.๒๔๐๗) เมืองสกลนครเกิดฝนแล้งไม่ได้ทำนา ไม้ไผ่เกิดลูกขวยข้าวเปลือก ๕ ซั่งต่อบาทเงิน แต่ราษฎรพลเมืองไม่แตกตื่น เพราะข้าวในท้องที่พอเจือจางกันได้ตลอด กันอดอยากปีหนึ่ง ที่ขัดสนทรัพย์สินอาศัยของป่าในเขตแขวงเมือง เช่น หัวกลอย เผือกมัน และลูกขวย กับได้อาศัยหนองหารทำนาแข่ง จึงไม่ต้องอพยพผู้คนไปอาศัยเมืองอื่น...^{๕๗}

จะเห็นได้ว่าพื้นที่แอ่งสกลนครไม่ค่อยประสบปัญหาภัยแล้งมากนักเมื่อเทียบกับแอ่งโคราช หรือเมื่อเกิดความแห้งแล้งก็สามารถระคับระคงตัวเองได้อย่างน้อยตลอดปีหนึ่ง เพราะสภาพภูมิประเทศและมีแหล่งน้ำที่สำคัญอย่าง หนองหาร และแม่น้ำสงคราม เป็นต้น

แอ่งสกลนครกับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจใกล้ชิดกันมากขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง ทำให้เมืองในแอ่งสกลนครมีสถานะเป็นหัวเมืองของสยามโดยตรง ความใกล้ชิดทางการเมืองการปกครองทำให้เครือข่ายทางเศรษฐกิจของเมืองบริเวณนี้ขยายขอบเขตตามไปด้วย จนถึงลุ่มน้ำเจ้าพระยาและชายฝั่งทะเลบริเวณนั้น โดยผ่านทาง

^{๕๕} สุรัตน์ วรางค์รัตน์, บรรณาธิการ, ตำนานพงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับพระยาประจันตประเทศธานี (ไฉนคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร), ๑๙.

^{๕๖} สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๒, ๑๒๓/๖, "ใบบอกเมืองอุบลราชธานี ๑๖ กรกฎาคม ร.ศ.๑๐๘," อ้างถึงใน ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, ๑๓๑.

^{๕๗} สุรัตน์ วรางค์รัตน์, บรรณาธิการ, ตำนานพงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับพระยาประจันตประเทศธานี (ไฉนคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร), ๑๙.

เมืองโคราช ความจริงแล้วพื้นฐานความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขงกับเขต
ลุ่มน้ำเจ้าพระยามีมานานแล้วตั้งแต่สมัยอดีต อาณาจักรล้านช้างสามารถติดต่อการค้ากับ
อาณาจักรอยุธยาได้ โดยส่งสินค้าของป่าออกมาขายยังชายทะเลของสยาม トラบได้ที่ไม่มีความ
ขัดแย้งทางการเมืองระหว่างอาณาจักรทั้งสองเกิดขึ้น เมื่อเกิดสภาวะไม่ปกติหรือไม่มีความคุ้มค่า
ของการขายสินค้ากับสยาม เมืองในกลุ่มน้ำโขงก็จะหันเหไปหาทางออกทางทะเลจากกัมพูชาและ
เวียดนามทางตะวันออก

ความแตกต่างจากสมัยอาณาจักรล้านช้างคือ เมืองในแอ่งสกลนครในช่วงเวลานี้
สัมพันธ์กับสยามโดยตรง ไม่ใช่ระหว่างอาณาจักรหรือประเทศราช ทำให้สามารถติดต่อทาง
เศรษฐกิจ การค้าได้มากและสะดวกขึ้น อย่างน้อยก็อาศัยระบบส่วย ดังได้กล่าวมาแล้ว ส่วนการ
ติดต่อของเอกชนเริ่มต้นปรากฏบ้างภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมา ตั้งแต่ พ.ศ.
๒๓๙๘^{๔๘} ซึ่งทำให้ความต้องการสินค้าจากหัวเมืองลาวมีความหลากหลายมากขึ้น มีปริมาณมาก
ขึ้น ตามการความต้องการและการขยายตัวของตลาดในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ในช่วงหลังพบว่ามีกา
รใช้เงินบาทในตลาดของเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขงด้วย ควบคู่ไปกับการใช้เงินแบบล้านช้าง คือ เงินตู้ เงิน
ฮาง เงินลาด เงินแนน และเงินเหรียญรูป เช่นที่พบในตลาดเมืองหนองคาย^{๔๙} เป็นต้น
มีรายงานการสำรวจหรือบันทึกการเดินทางที่กล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจการค้าของเมือง
ในแอ่งสกลนครในช่วงเวลาประมาณต้นเดือนเมษายน พ.ศ.๒๔๓๖ ก่อนหน้าเหตุการณ์ ”
วิกฤตการณ์ ร.ศ.๑๑๒” ราวครึ่งปีว่า...

...เจ้าของร้านค้าชาวจีนส่งสินค้าจากกรุงเทพฯ เดินทางผ่านมาทางโคราช มี
สินค้าประเภทรองเท้าหรือหมวกสักหลาดจากลอนดอน ...พ่อค้านำผ้าดิบที่มีสีสันและ
ลวดลายต่างๆ (เช่น ผ้านุ่งหรือผ้าอย่างที่เคยเห็นในกรุงเทพฯ) และมีรองเท้า รองเท้าแตะ เข็ม
ขัด หม้อ กระทะ ไม้ขีด ร่มจีน กาน้ำชา สินค้าชั้นหนึ่ง ส่วนมากเป็นของอังกฤษ ...ที่นี่
(หนองคาย) เราใช้เงินบาทสำหรับแลกเปลี่ยน ...มีเพียงครั้งเดียวเท่านั้นที่ใช้เงินรูป...^{๕๐}

^{๔๘} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัญญิกา ศรีอุดม, บรรณารักษ์, ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม ๒,
(๑๒), (๑๖).

^{๔๙} เฮอริเบิร์ต วาริงตัน สมิต, บันทึกการเดินทางสู่แม่น้ำโขงตอนบน ประเทศสยาม, ๑๓๒.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๖-๑๓๒.

จากบันทึกดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการพัฒนาเติบโต บทบาทและความสำคัญของเมืองในแอ่งสกลนครได้เป็นอย่างดี ความสัมพันธ์ของเมืองบริเวณนี้กับสยามที่อยู่ในระดับที่ใกล้ชิดเห็นได้จากการติดต่อค้าขายและสินค้าที่วางขาย ในหนังสือเรื่อง “เที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเรื่องเที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดรและมณฑลร้อยเอ็ด” สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ เมื่อต้นเดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๔๙ ไว้ว่า...

...สินค้าเข้าเมืองมาทางกรุงเทพฯ เป็นพื้น มีเครื่องผ้าเครื่องแพรและเครื่องทองเหลืองเครื่องเคลือบต่างๆ... แต่น้ำมันปิโตรเลียมทราบว่ามีมาจากกรุงเทพฯ ทางปากลาย^{๕๑} มาขายเป็นคราวๆ ...สินค้าออก ส่งลงไปขายทางเมืองนครราชสีมาและกรุงเทพฯ มีเร็วครั้ง กายาน ยางกะตั้งกะตีว...^{๕๒}

กล่าวได้ว่าเมืองในแอ่งสกลนครมีการติดต่อสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับภายนอกอย่างรอบด้าน ทั้งเขตล้านช้าง เวียดนาม แอ่งโคราช และสยามหรือลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับสยามนอกจากอาศัยระบบส่วยแล้ว เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปทำให้มีการติดต่อสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดด้วย กล่าวคือ มีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างเมืองบริเวณนี้กับกรุงเทพฯ ผ่านทางเมืองนครราชสีมา น่าสังเกตว่าเมืองในแอ่งสกลนครจะเป็นแหล่งผลิตสินค้าของป่าและเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น ต้มเกลือ ทำเครื่องปั้นดินเผาเพื่อส่งออกไปขายภายนอก แต่จะเป็นตลาดหรือนำเข้าสินค้าอุตสาหกรรมโรงงานหรือมีราคาแพงทั้งจากสยามและเขตอาณานิคม

^{๕๑} เมืองปากลาย เป็นเมืองสำคัญที่อยู่ระหว่างหลวงพระบางและเชียงคาน มีผู้คนอยู่ ๘๐๐ คน (พ.ศ.๒๔๔๙) มีทางแยกไปยังเมืองอุดรดิตต์และเมืองพิชัยที่สั้นที่สุดได้ ดูรายละเอียดใน เฮอร์เบิร์ต วาริงตัน สมิธ, บันทึกการเดินทางสู่แม่น้ำโขงตอนบน ประเทศสยาม, ๑๑๔-๑๑๖; เสาวลักษณ์ กิจานนท์, แพลและเรียบเรียง, ห้าปีในสยาม เล่ม ๑, ๒๓๒-๒๓๓.

^{๕๒} ยางกะตั้งกะตีว ภาษาท้องถิ่นในปัจจุบันเรียกสั้นๆ ว่า “ตั้ง” เป็นยางเหนียวๆ ใช้ประกอบการทำ“ซีโต้” และใช้ดักจับแมลงจำพวกจักจั่น เป็นต้น.

การติดต่อกับเขตอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส

ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เมื่ออังกฤษและฝรั่งเศสสามารถแพร่ขยายอาณานิคมเข้ามาได้ในเขตพม่า เวียดนาม กัมพูชา และลาว เมืองในแอ่งสกลนครต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กับเขตอาณานิคมดังกล่าวด้วย โดยเฉพาะเขตอาณานิคมฝรั่งเศสในลาวฝั่งซ้ายและเวียดนามภาคกลาง ส่วนใหญ่แล้วเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยเมืองในแอ่งสกลนครเป็นตลาดของสินค้าอุตสาหกรรมที่มาจากเขตอาณานิคม และสินค้าออกของแอ่งสกลนครได้แก่สิ่งที่ผลิตหรือหาได้จากแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่น เช่น เกลือ ยางกะตังกะตีว เขาหนังสัตว์ เป็นต้น ซึ่งการติดต่อดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากสภาพภูมิประเทศของแอ่งสกลนครที่สามารถติดต่อกับภายนอกได้รอบด้าน และดำเนินมาทุกยุคทุกสมัยนับแต่อดีต

มีบันทึกเกี่ยวกับการติดต่อทางการค้าระหว่างเมืองในแอ่งสกลนครที่ตลาดเมืองหนองคาย เห็นได้จากสินค้าที่วางขายมีที่มาจากเขตอาณานิคมฝรั่งเศสทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงด้วย ขณะเดียวกันสินค้าจากเมืองในแอ่งสกลนครได้ส่งไปขายยังเขตอาณานิคมด้วยเช่นกัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนนิตยสาร

...สินค้าที่มาจากทางเขตฝรั่งเศสทางเมืองญวน มีสุราและน้ำปลา ปั้นกับน้ำมันปิโตรเลียม... ยาสูบ และเขาหนัง ครั่งและกำยาน และยางกะตังกะตีวรับมาจากหลวงพระบางโดยมาก สินค้าจากหนองคาย(เอง) มีเกลือ ส่งไปขายเมืองเชียงขวางและหลวงพระบางปีละมากๆ ...สินค้าที่มาจากกรุงเทพฯ พ่อค้าได้ส่งไปขายฝั่งซ้าย (แม่น้ำโขง) ฝรั่งเศสยังไม่เก็บภาษีอะไร เว้นแต่ไม่ขีดไฟต้องเสียภาษีแรง...^{๕๓}

การติดต่อสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างเมืองในแอ่งสกลนครกับเขตอาณานิคมตะวันตกทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส อยู่บนพื้นฐานของการติดต่อกันระหว่างชุมชนท้องถิ่นพื้นเมืองดั้งเดิมในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนล้านช้าง ล้านนา เวียดนามและพม่า รวมทั้งจีนตอนล่าง

เมืองในแอ่งสกลนครกับเขตอาณานิคมของอังกฤษมีการติดต่อกันมาแล้วในอดีต โดยบทบาทของกุลา หรือต๋องผู้ หรือต๋องชู้ และในช่วงเวลานี้(เมื่อพม่าเป็นอาณานิคมของอังกฤษแล้ว) กลุ่มต๋องผู้ยังคงเดินทางไปมาเพื่อทำการค้าขายระหว่างเขตลาวตะวันออกกับเมืองมะละแหม่ง

^{๕๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔: ว่าด้วยเที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดรและมณฑลร้อยเอ็ด, ๒๔-๒๕.

เกาะลำเลิง (เมืองมอลเมียน) อยู่ต่อไป และพ่อค้ากลุ่มนี้มีสถานภาพเปลี่ยนไปเป็นคนในบังคับอังกฤษด้วย ทำให้สามารถดำเนินการค้าขายและเดินทางในเขตสยามได้สะดวกตามข้อตกลงในสนธิสัญญาเบาว์ริง

พ่อค้ากุลาละเดินทางเป็นขบวนหรือกลุ่มผ่านมาทางระแหงเมืองตาก นำสินค้ามาขายระหว่างทางและซื้อข้าวและวัวกลับไป ช้าง งาช้าง เขาสัตว์ ไหม วัว และควาย เป็นสินค้าที่นิยมในการซื้อขายของกุลาละ ซึ่งเดินทางผ่านมาทางนครราชสีมาและเขตลาวเหนือ หมายรวมถึงเมืองในแอ่งสกลนครด้วย เช่น กรณีของหม่องคำ ระหว่างทศวรรษ พ.ศ. ๒๓๘๐-๙๐ เขาเดินทางมาลาวตะวันออกพร้อมกับพรรคพวก ๓๒ คน ตอนนั้นเขาอายุ ๓๐ ปีแล้ว เข้ามาซื้อวัว ควาย ที่เมืองนครพนมและเมืองท่าอุเทน เมื่อเดินทางกลับก็ทำการค้าขายในระหว่างทางด้วย ในปีต่อมาในขากลับมะละแหม่งเมื่อเดินทางผ่านบ้านเขวาในเขตเมืองหนองหาน เขาติดพันหญิงพื้นเมืองและได้แต่งงานกับเธอ ๒ เดือนผ่านไปจึงกลับมะละแหม่ง และ ๒ ปีต่อมาจึงเดินทางกลับมาอีก^{๕๔}

ส่วนการติดต่อระหว่างเมืองในแอ่งสกลนครกับเขตอาณานิคมของฝรั่งเศสในลาวและเวียดนาม มีความสำคัญอย่างมากและส่งผลต่อการพัฒนาเติบโตของเมืองบริเวณนี้ โดยเฉพาะเมืองที่เป็นชุมชนการค้าขายตามริมฝั่งแม่น้ำโขง เพราะการติดต่อกับเขตลาวและเวียดนามมีพื้นฐานความใกล้ชิดมาตั้งแต่สมัยล้านช้าง และมีเครือข่ายทางเศรษฐกิจและการเมืองเกี่ยวพันกันมาอย่างยาวนาน แม้จะมีความขัดแย้งจากเหตุการณ์สงครามก็ตามแต่เมื่อเหตุการณ์สงบการติดต่อค้าขายได้กลับมาหมุนเวียนอีก

ชายฝั่งทะเลของเวียดนามทางอ่าวตังเกี๋ยเป็นท่าเรือหรือทางผ่านของสินค้าอุตสาหกรรมจากเมืองอาณานิคมเข้ามาสู่เมืองในแอ่งสกลนคร เช่น สุรา น้ำมัน ปืน น้ำมันปิโตรเลียม ซึ่งเป็นสินค้าที่ใกล้เคียงกันกับสินค้าที่มาจากกรุงเทพฯ ส่งมาผ่านทางโคราช กล่าวได้ว่าเป็นการนำเข้าสินค้าจากสยามซึ่งรับมาจากเขตอาณานิคมอังกฤษในพม่าและสิงคโปร์ กับสินค้าจากเขตอาณานิคมฝรั่งเศสผ่านทางเวียดนามและลาวฝั่งซ้าย อย่างน้ำมันปิโตรเลียมเมืองในแอ่งสกลนครจะนำเข้าจากทั้งสองแหล่ง การกีดกันทางการค้าระหว่างเขตอาณานิคมยังไม่มีมาก สินค้าจากกรุงเทพฯ สามารถนำไปขายทางเขตลาวฝั่งซ้ายได้ ยกเว้นแต่ไม้ขีดไฟที่จะถูกเก็บภาษีแรง นอกจากนี้สินค้าของป่าจากเขตลาวฝั่งซ้ายยังคงเป็นที่ต้องการของตลาดอยู่ เช่น ยาสูบ เขาน้ำผึ้ง กายานและยางกะตังกะตั่ว ซึ่งนำเข้าจากหลวงพระบางมายังตลาดแอ่งสกลนครจำนวน

^{๕๔} Junko Koisumi, "Why the Kula wept," A report on the Trade Activity of the Kula in Isan, at the end of the 19 th century. อ้างถึงใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), ๒๖๓-๒๖๔.

มาก อาจเพราะในเขตแอ่งสกลนครเองเริ่มหายากมากขึ้น ส่วนสินค้าของท้องถิ่นแอ่งสกลนครเองได้แก่ เกลือ ที่ส่งไปยังเขตเชียงขวางและหลวงพระบางปีละมากๆ

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างเมืองในแอ่งสกลนครกับราชสำนักสยามที่ใกล้ชิดมากขึ้นตั้งแต่หลังสงครามเจ้าอนุวงศ์เป็นต้นมา ทำให้ราชสำนักเข้ามา มีบทบาทและอิทธิพลต่อพัฒนาการด้านเศรษฐกิจของเมืองในเวลานี้อย่างมาก ทั้งการขยายตัวของการผลิตและการหาของป่าในพื้นที่เพื่อส่งเป็นส่วยแล้ว และการติดต่อค้าขายของเมืองดังกล่าวมาแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากราชสำนักสยามส่งผลกระทบต่อเมืองในแอ่งสกลนคร มีการตรวจสอบจำนวนประชากรเพื่อเรียกเก็บส่วย ปรับเปลี่ยนส่วยจากของป่าเป็นสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิต เก็บเงินแทนส่วย หรือความต้องการควายจำนวนมาก เมื่อส่วยของป่าในพื้นที่เริ่มขาดแคลนจึงมีการหาของป่าจากที่อื่นโดยผ่านการค้าขาย เพื่อส่งเป็นส่วยหรือขายเป็นเงินส่งแทนส่วย กล่าวได้ว่า ทั้งระบบส่วยและการแลกเปลี่ยนค้าขายมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของเมืองในแอ่งสกลนครในเวลานี้ โดยมีอิทธิพลจากสยามเป็นปัจจัยสำคัญ

ผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสยาม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ความผูกพันทางการเมืองการปกครองกับราชสำนักสยามทำให้เมืองในแอ่งสกลนคร

ได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงของส่วนกลางมากกว่าตอนที่ยังมีเมืองเวียงจันทน์เป็นตัวแทนของกรุงเทพฯ คอยควบคุมดูแลอยู่ ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองในแอ่งสกลนครกับสยามด้านเศรษฐกิจในช่วงเวลานี้ที่เด่นชัดที่สุด คือ ระบบส่วย เป็นการดึงเอาทรัพยากรและผลผลิตของเมืองบริเวณนี้เข้าสู่ส่วนกลาง โดยมีการสักเลกหรือการควบคุมและตรวจสอบกำลังคนเป็นพื้นฐานสำคัญ การรับรองสถานภาพความเป็นเมืองหรือการตั้งเมือง ความสัมพันธ์กับผู้ปกครองท้องถิ่นและการควบคุมกลุ่มเมืองก็อยู่ภายใต้ระบบส่วย

แม้ว่าระบบส่วยจะเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครองระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองชั้นนอก โดยเฉพาะหัวเมืองลาวตะวันออก ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ ๓ แต่ส่วยก็สามารถชี้ให้เห็นถึงสภาพเศรษฐกิจของเมืองต่างๆ ได้ด้วย การขยายการเก็บส่วยของรัฐบาลสยามเข้ามาในที่ราบสูงโคราชและในแอ่งสกลนครที่เริ่มขึ้นด้วยการสักเลกใน พ.ศ.๒๓๖๗ ซึ่งเป็นปีแรกในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) เป็นผลมาจากการปรับปรุงระบบภาษีอากรและการแสวงหาวัตถุดิบในรูปของส่วยเพื่อเป็นสินค้าส่งออกในการค้าต่างประเทศของสยามที่

กำลังขยายตัว รายได้ของรัฐบาลสยามจากส่วยเพิ่มขึ้นมากในสมัยนี้เมื่อเทียบกับช่วงก่อนหน้า ดังจะเห็นได้จากตารางที่ ๖.

ตารางที่ ๖ ประมาณการรายได้ของรัฐบาลสยามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

รายการรายรับ	รัชกาลที่ ๑ (พ.ศ.๒๓๓๔)	รัชกาลที่ ๒ (๒๓๕๙)	รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ.๒๓๘๐)
ภาษีอากร	๑,๓๔๘,๗๗๖	๑,๗๕๙,๗๘๔	๔,๒๗๗,๙๒๕
ส่วย	๖๔๓,๖๘๗	๘๓๗,๕๖๐	๑,๓๒๕,๓๓๔
การค้าของรัฐ	๖๑๐,๐๐๐	๒,๗๕๙,๖๐๐	๔,๕๙๙,๖๐๐

ที่มา : ปรับปรุงจาก, สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๘), ๑๔๗.

มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะมนุษยศาสตร์

การสักเลกในที่ราบสูงโคราชรวมถึงเมืองในแอ่งสกลนครตั้งแต่ปีแรกของรัชกาลที่ ๓ ทำให้รัฐบาลสยามมีรายได้จากส่วยเพิ่มมากขึ้นเป็นกอบเป็นกำและสามารถนำไปเป็นสินค้าส่งออกต่างประเทศได้รายได้เพิ่มในรัชกาลนี้มากเป็นเท่าตัวดังจะเห็นได้จากตารางข้างบน การปรับปรุงการจัดเก็บรายได้ทั้งจากส่วยและภาษีอากรต่างๆ ในสมัยนี้ และการขยายพื้นที่การสักเลกและเก็บส่วยเข้ามาในหัวเมืองลาวบริเวณที่ราบสูงโคราช ซึ่งพบว่าเมืองที่ต้องส่งส่วยแก่เมืองหลวงมากที่สุดเมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่นที่อยู่ในเขตอำนาจรัฐสยามในเวลาเดียวกัน^{๕๕} ปริมาณส่วยที่ได้รับเพิ่มจำนวนมากสะท้อนถึงมีผู้คนเป็นแรงงานในการผลิตและหาสิ่งของส่งเป็นส่วยว่ามีจำนวนมากตามไปด้วย และบ่งชี้ได้ถึงเกิดการเกิดชุมชนมีการตั้งหลักแหล่งจำนวนมากในบริเวณนี้และรวมถึงการขยายตัวเติบโตของชุมชนด้วย แสดงถึงการขยายตัวของการผลิตและการหมุนเวียนของสินค้าของเมืองในรูปของส่วย นอกจากนี้ยังสะท้อนถึงการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจการผลิตของเมืองต่างๆ ภายหลังจากสงครามเจ้าอนุวงศ์ และแสดงถึงอำนาจของราชสำนักสยามที่เข้ามาแทรกแซงเก็บผลประโยชน์จากเมืองในพื้นที่แถบนี้ได้หลังจากที่ราชสำนักเวียงจันทน์ล่มสลายไปแล้วด้วย

^{๕๕} สุวิทย์ ธีรศาสตร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรีถึงสมัยรัชกาลที่ ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๘), ๑๒๖-๑๒๗.

ส่วยที่หัวเมืองในแ่งสกลนครจะต้องจัดส่งให้แก่ราชสำนักสยามนั้นมีหลายชนิด หากมีส่วยอย่างหนึ่งอย่างใดขาดแคลนก็สามารถจัดส่งส่วยอย่างอื่นไปทดแทนได้ รายการส่วยที่เคยจัดส่งไปให้แก่เมืองหลวงสามารถรวบรวมได้ ดังนี้

๑. เงิน	๑๑. น้ำรัก
๒. ทอง	๑๒. ผ้าขาว
๓. ผลเร็ว	๑๓. ทองแดง
๔. ไม้สัก	๑๔. นอระมادت (นอแรด)
๕. สีสั่ง (ขี้ผึ้ง)	๑๕. อบเชย
๖. น้ำผึ้ง	๑๖. ไม้กฤษณา
๗. ครั่ง	๑๗. ปลาบึก
๘. กระวาน	๑๘. ควาย
๙. งาช้าง	๑๙. ดินประสี
๑๐. ปาน	๒๐. เส้นไหม ^{๕๖}

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ตารางที่ ๗ ชนิดของส่วยที่เมืองในแ่งสกลนครต้องจัดส่งให้แก่เมืองหลวง

เมือง	ชนิดของส่วย								
	เร็ว	ทองคำมุย	เงิน	ควาย	กระวาน	สีสั่ง	ผ้าขาว	น้ำรัก	ปาน
นครพนม		*			*			*	*
โพนพิสัย		*							
มุกดาหาร	*				*			*	*
เลย			*						
สกลนคร	*	*		*				*	
หนองคาย		*					*	*	*

^{๕๖} ธีรชัย บุญมาธรรม, ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ.๒๓๑๘-๒๔๕๐, (มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๓๖), ๗๗-๑๒๐, ๑๒๖-๑๒๙; บุญรอด แก้วกัญญา, “การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.๒๓๒๕ – ๒๔๑๑” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘), ๙๑-๙๓.

ไชยบุรี		*		*		*			
อากาศอำนวย				*					
เวียงนคร				*					
อาทมาต				*					
กุสุมาลย์				*					
หนองหาน		*	*						*
ท่าอุเทน		*							
พรรณานิคม		*							
รวม	๒	๘	๒	๖	๒	๑	๑	๔	๔

ที่มา : ชีวรัชย์ บุญมาธรรม, ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ.๒๓๑๘-๒๔๕๐ (มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๓๖), ๑๐๗-๑๑๑, ๑๒๖-๑๒๙; บุญรอด แก้วกัญญา, “การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.๒๓๒๕ – ๒๔๑๑,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘), ๙๑-๙๓.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

จากข้อมูลสิ่งของส่วยที่หาได้ตามธรรมชาติและที่เป็นผลิตผลของชาวเมืองในแอ่ง

สกลนครดังกล่าว สะท้อนให้เห็นวิถีการผลิตของผู้คนและสภาพทรัพยากรของพื้นที่ จากตารางที่ ๗ ชนิดของส่วยที่เมืองในแอ่งสกลนครต้องจัดส่งจะเห็นว่าทองคำฝูยเป็นส่วยที่มีเมืองถึง ๘ เมืองที่สามารถหามาส่งเป็นส่วยได้ ส่วนใหญ่แล้วเป็นเมืองที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ได้แก่ เมืองหนองคาย เมืองโพนพิสัย เมืองท่าอุเทน เมืองไชยบุรี และเมืองนครพนม เมืองเหล่านี้ผู้คนสามารถค้นหาทองคำได้จากแม่น้ำโขง รองลงมามีเมืองที่ต้องส่งควายเป็นส่วยถึง ๖ เมือง แสดงว่าชาวเมืองในแอ่งสกลนครส่วนใหญ่มีการเลี้ยงสัตว์ประเภท โค กระบืออยู่มาก ที่น่าสนใจคือ เว้ว หรือหมากแห้ง จากตารางจะเห็นว่า มีเพียง ๒ เมืองที่ส่งเเว้วเป็นส่วยได้คือเมืองมุกดาหารและเมืองสกลนคร เพราะสองเมืองนี้มีอาณาเขตครอบคลุมเทือกเขาภูพานซึ่งเป็นป่าเเว้วที่อุดมสมบูรณ์ในสมัยนั้น และเมืองที่ส่งส่วยผ้าขาวมีเมืองเดียวคือ เมืองหนองคายเพราะว่ามีการปลูกฝ้ายจำนวนมากนั่นเอง

การเก็บภาษีในหัวเมืองลาวตะวันออกของราชสำนักสยามสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นการจัดเก็บสิ่งของหรือส่วยเป็นหลัก เพราะไม่ปรากฏหลักฐานว่าหัวเมืองลาวบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงและที่ราบสูงโคราชได้เสียภาษีแบบอย่างเดียวกันกับเมืองในภาคกลาง ยกเว้นในเมืองนครราชสีมา การเก็บภาษีและรายได้เข้าหลวงจนถึงสมัยพระเจ้าอนุวงศ์และภายหลังจากนั้นมาอีก

ยังคงอยู่ภายใต้ระบบส่วย คือ มีการเกณฑ์แรงงานและเรียกเก็บผลผลิต ส่วย โดยผ่านทางเจ้าเมือง และกรมการของแต่ละเมือง และมีการเข้ามาสักร์เลิกจัดทำสำมะโนประชากรเป็นครั้งคราว ซึ่งปรากฏว่าเป็นปัญหาเรื่องรายรับของเมืองหลวงอยู่มาก

ตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๗๑ เป็นต้นมา เป็นช่วงเวลาที่ราชสำนักสยามพยายามปรับปรุงและแก้ไขปัญหายุ่ตลอดเพื่อให้การจัดเก็บรายได้ของหลวงมีประสิทธิภาพ แต่ยังคงเป็นวิธีการหรือนโยบายภายใต้ระบบเดิมคือระบบส่วย จนกระทั่งมีการปรับปรุงครั้งสำคัญพร้อมกับการปฏิรูปทางการเมืองการปกครอง กล่าวคือ เมื่อ พ.ศ.๒๔๓๔ หลังจากที่ได้จัดการเรื่องการเมืองการปกครองแล้วกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม (ยศในขณะนั้น) ข้าหลวงใหญ่ต่างประเทศประจำหัวเมืองลาวพวนประทับอยู่ที่เมืองหนองคายทรงเห็นว่ากรเก็บส่วยจากเมืองต่างๆ ไม่เป็นมาตรฐานเดียวกัน และในแต่ละเมืองยังไม่ได้ปรับเปลี่ยนไปเป็นการเก็บภาษีอากรแบบใหม่ ซึ่งจะทำให้ได้เงินเข้าพระคลังมหาสมบัติมากขึ้น ทรงเห็นว่าราษฎรจะไม่ได้รับผลกระทบกระเทือนจากการเก็บภาษีแบบนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเห็นด้วยกับวิธีการเก็บภาษีโดยให้คนจีนผูกปี่หรือสัมปทานเก็บภาษีอากร การเก็บภาษีอากรของเมืองหนองคายและเมืองใกล้เคียงมีการเก็บ ภาษีสุรา ภาษียาสูบ ภาษีเกลือและภาษีสุกร

เมื่อมีการจัดเก็บภาษีในระบบใหม่แล้วจึงยกเลิกวิธีการแบบเดิม คือ ยกเลิกอำนาจของคณะอาญาสี่ ได้แก่ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร และการเก็บส่วยอื่นๆ จากราษฎร ภาษีที่จัดเก็บดังกล่าวข้างต้นจะเก็บเข้าหลวงทั้งหมด ส่วนเจ้าเมืองและกรมการจะได้รับเงินจากหลวงเป็นค่าทดแทน ดังนี้

เจ้าเมือง	ได้รับ	ปีละ	๓๖ ชั่ง
อุปฮาด	“	ปีละ	๒๔ ชั่ง
ราชวงศ์	“	ปีละ	๑๘ ชั่ง
ราชบุตร	“	ปีละ	๑๒ ชั่ง
กรมการเมืองผู้น้อยอื่นๆ รวมได้		ปีละ	๒๔ ชั่ง
รวมจ่ายให้เมืองละ			๑๑๔ ชั่งต่อปี ^{๕๗}

รายได้จากภาษีระบบใหม่จะสามารถจัดส่งเข้าพระคลังมหาสมบัติมากขึ้น ส่วนเจ้าเมืองและกรมการท้องถิ่นจะขาดรายได้ที่เคยได้จากระบบส่วย ซึ่งมีการหักเก็บไว้ใช้ส่วนตัวได้มาก

^{๕๗} รัชช ปุณโณทก, “เมืองอุดรธานี,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๑๑, ๕๒๘๔.

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้สัมพันธ์กับการปฏิรูปทางการเมืองการปกครองเป็นระบบเทศบาลในสมัยที่ปรับเปลี่ยนเป็นมณฑลในเวลาต่อมา หลังจาก พ.ศ.๒๔๓๖ แล้ว

การขยายตัวของเมืองและการใช้ที่ดิน

การขยายตัวทางเศรษฐกิจทั้งการผลิตและการค้า ทำให้เมืองขยายตัวหรือเติบโตขึ้น โดยเฉพาะเมืองใหญ่ที่เป็นชุมทางการค้า ศูนย์รวมสินค้าหรือเป็นตลาด ซึ่งส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงที่เป็นเส้นทางคมนาคม ได้แก่ เมืองมุกดาหาร เมืองธาตุพนม เมืองนครพนม เมืองไชยบุรี เมืองท่าอุเทน เมืองโพนพิสัย และเมืองหนองคาย เป็นต้น ในเมืองดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพของเมืองตามความเติบโตและบทบาทของคนกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ในเมือง เช่น ผังเมือง สถาปัตยกรรม และการใช้ที่ดินของเมืองทั้งเขตที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำมาหากินทั้งเกษตรกรรมและค้าขาย

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะเห็นได้อย่างชัดเจนตามเมืองใหญ่ๆ และมีความสำคัญทางเศรษฐกิจการค้า เช่น เมืองหนองคาย เมืองนี้ตั้งขึ้นจากชุมชนหมู่บ้านแต่บริเวณใกล้เคียงล้วนเคยเป็นเมืองใหญ่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจและการค้ามาแล้วในสมัยอาณาจักรล้านช้าง เมื่อสถานการณ์ทางการเมืองเปลี่ยนไป เมืองหนองคายได้รับการสถาปนาขึ้นมาบนทำเลที่ตั้งชุมชนที่เคยเป็นศูนย์กลางการติดต่อบนเส้นทางคมนาคมสำคัญระหว่างภูมิภาค เมืองหนองคายจึงได้รับประโยชน์และสืบทอดบทบาทดังกล่าว และถือว่าเป็นเมืองที่สำคัญที่สุดที่อยู่ระหว่างเขตหลวงพระบางและโคราชแทนที่เมืองเวียงจันทน์

ทำเลที่ตั้งของเมืองหนองคายที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง เป็นจุดเชื่อมโยงของเส้นทางคมนาคมทำให้เศรษฐกิจของเมืองหนองคายสัมพันธ์กับการเป็นตลาดแลกเปลี่ยนและสถานที่แวะพักสินค้า จากบันทึกต่างๆ ที่กล่าวถึงเมืองนี้มักจะกล่าวว่ามีร้านค้าและผู้คนกลุ่มต่างๆ เดินทางเข้ามาทำการค้าขายหรือตั้งหลักแหล่ง อาทิ ชาวจีน ชาวเวียดนาม กุลาหรือต๋องผู้ และชาวสยาม (จากโคราช) เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงเศรษฐกิจที่ผูกพันกับการค้า และการขยายตัวของเมือง

ร้อยเอกพระวิภาคภูวดล (James Fiteroy McCarthy) ชาวอังกฤษเชื้อสายไอริช เจ้ากรมแผนที่คนแรกของสยาม ได้บรรยายสภาพเมืองหนองคายไว้ใน “บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม” (Surveying and Exploring in Siam) เมื่อเขาเดินทางผ่านไปถึงในประมาณต้นปี ราวเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม พ.ศ.๒๔๒๗ (ค.ศ.๑๘๘๔) ไว้ว่า...

...หนองคายเป็นเมืองใหญ่ของอาณาจักรเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นเมืองหลวงเก่าอยู่เหนือน้ำขึ้นไปไม่กี่กิโลเมตร คุณเป็นที่น่าสบาย ข้าว เหล้า และปลามีมากเพียงพอ... ในเมืองมีร้านค้าของคนจีนขายผ้าลายดอก... พวกพ่อค้าเร่ชาวฉานก็มีอยู่บ้างที่หนองคาย... ตัวเมืองอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงซึ่งกว้างใหญ่มาก... ^{๕๘}

นับได้ว่าเมืองหนองคายเป็นเมืองชุมนุมทางการติดต่อการค้าระหว่างภูมิภาค โดยรวบรวมสินค้าจากกลุ่มแม่น้ำโขงทั้งทางตอนเหนือและทางภาคใต้ ตลอดจนเขตภูดอยในที่ราบสูงเมืองพวน แล้วมีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกับบรรดาพ่อค้าทั้งจากสยาม กุลา หรือตั้งสู้ จากพม่า และกลุ่มคนจีน การเป็นชุมนุมทางการค้ามีผู้คนแวะเวียนเข้า-ออกมากมายและมีจำนวนไม่น้อยที่ทำการตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัย ทำให้เมืองหนองคายขยายตัวเติบโตขึ้นจากเดิม มีประชากรหนาแน่นและหลากหลายมากขึ้นและเป็นชุมทางของการคมนาคมด้วย ความจริงแล้วการเป็นเมืองศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองพร้อมกับเป็นชุมนุมทางการค้านั้น เป็นลักษณะสภาพของเมืองสำคัญบริเวณนี้ เช่น เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ และเมืองเวียงคุกในอดีต ดังนั้นเมืองหนองคายจึงพยายามทำหน้าที่ควบคุมเครือข่ายเดิมของเมืองเวียงจันทน์

ในหนังสือ “บันทึกการเดินทางในลาว” (Voyage dans le Laos) ภาคที่หนึ่ง ^{๕๙} เอเตียน แอมอนิเย ได้บันทึกถึงความเติบโตของเมืองหนองคายในช่วงต้นปีของ พ.ศ.๒๔๒๗ ไว้ว่า...

“... เมืองนี้มีกระท่อม (เฮือน) นับพันๆ หลัง เรียงรายตามริมฝั่งขวาของแม่น้ำ (โขง) อยู่ที่ราบสูงพอสมควร น้ำไม่ท่วม ยาวประมาณ ๒ ไมล์ มีถนนสายหนึ่งยาวเป็นเส้นขนานไปกับแม่น้ำ และถนนอีกสายหนึ่งกว้างกว่านั้น ตัดลึกเข้าไปในตัวเมือง สองฟากถนนก็เต็มไปด้วยบ้านเรือน... เมืองนี้มีวัด ๑๗ วัด แต่ละวัดมีพระสงฆ์ราว ๑๕-๒๐ รูป ... ที่หนองคายมีร้านค้าของคนจีนประมาณ ๑๐ ร้าน มีคนสยามซึ่งโดยมากมาจากโคราช และพวกกุลา หรือพวกพม่า... มีคนถึง ๓,๕๐๐ คน ในทะเบียนภายใน และ๑,๕๐๐ คน ในทะเบียนภายนอก... ” ^{๖๐}

^{๕๘} พระวิภาคภวตล, บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม, ๔๕.

^{๕๙} เอเตียน แอมอนิเย (Mission Étienne Aymonier) และคณะผู้ช่วยชาวเขมรและชาวจีน ออกเดินทางสำรวจเพื่อหาศิลาจารึกในเขตลาว จากโขงอันขึ้นมาจากแม่น้ำโขง ในเดือนกันยายน ค.ศ.๑๘๘๒ / พ.ศ. ๒๔๒๕ เขาได้บันทึกการเดินทางสำรวจแล้วพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาฝรั่งเศสใน ค.ศ.๑๘๙๕ / พ.ศ.๒๔๓๘ แล้วได้รับการแปลเป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ.๒๕๓๙.

^{๖๐} ทองสมุทรร โดเร และ สมหมาย เปรมจิตต์, แปล, บันทึกการเดินทางในลาว, ภาคหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๘, ๑๖๘-๑๖๙.

เมืองหนองคายเป็นเมืองใหญ่มีบ้านเรือนนับเป็นพันๆ หลัง ถือว่าจำนวนมากเมื่อเทียบกับเมืองอื่นๆ เช่น เมืองท่าอุเทนมีกระท่อมหรือเฮือน ๒๐๐ กว่าหลัง เมืองไชยบุรีมีเฮือน ๑๒๐ หลัง เมืองโพนพิสัยมี ๑๕๐ หลัง เมืองนครพนมมี ๓๐๐ หลัง เมืองสกลนครมี ๓๐๐ หลังและเมืองมุกดาหารมีเฮือนประมาณ ๑๕๐ หลัง เป็นต้น^{๖๑} ซึ่งเฮือนของเมืองเหล่านี้จะกระจายตัวทอดยาวไปตามลำน้ำโขง ส่วนเมืองสกลนครเฮือนก็จะกระจายตัวอยู่บนเนินสูงท่ามกลางป่าไผ่ริมหนองหารด้านตะวันตก นอกจากนี้การเติบโตและการเป็นตลาดของเมืองหนองคายทำให้มีการตัดถนนหรือการสัญจรทางบกทั้งถนนเลียบริมฝั่งแม่น้ำโขงและถนนที่ลึกเข้าไปในตัวเมือง และปลูกสร้างบ้านเรือนและร้านค้า(ของคนจีน)ตามสองฟากของถนน ในปี ๒๔๒๗ เมืองหนองคายมีประชากรที่ขึ้นทะเบียนไว้อย่างน้อย ๕,๐๐๐ คน รวมทะเบียนภายนอกและภายใน^{๖๒}

ในเวลาใกล้เคียงกันกับ พระวิภาคภูวดล และเอเตียน แอมอนิเย ได้มีคณะสำรวจอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาเพื่อสำรวจหาข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งแร่ ระหว่าง พ.ศ.๒๔๓๔-๒๔๓๙ ในหนังสือ “ห้าปีในสยาม เล่ม ๑” ที่แปลมาจาก “Five Years in Siam. Vol. 1” ซึ่งเขียนโดย นายเฮอริเบิร์ท วาริงตัน สมิท (Herbert Warington Smyth) อดีตเจ้ากรมเหมืองแร่ของสยาม ได้กล่าวถึงสภาพของเมืองหนองคายในช่วง พ.ศ.๒๔๓๙ ไว้ว่า...

“... ชุมชนเมืองหนองคายที่อยู่กันอย่างกระจัดกระจายนั้น มีจำนวนประชากรประมาณ ๕,๐๐๐ คน และเป็นเมืองสำคัญที่สุดที่อยู่ระหว่างโคราชและหลวงพระบาง... เมื่อเร็วๆ นี้มันก็ได้กลายมาเป็นศูนย์บัญชาการที่มีความสำคัญมากยิ่งขึ้นในการกระจายกำลังออกไปสู่เขตด้านทิศเหนือของที่ราบสูง (โคราช) ซึ่งพ่อค้าชาวจีนได้ใช้เป็นเส้นทางค้าขายจากเมืองโคราช...”^{๖๓}

แสดงให้เห็นว่าเมืองหนองคายมีการขยายตัวเติบโตมากขึ้นตามลำดับ ขณะเดียวกันก็มีความสำคัญต่อภูมิภาคมากขึ้นด้วย สถานการณ์ของเมืองหนองคายดังกล่าว ส่งผลให้เมืองต่างๆ ใกล้เคียงคึกคักอย่างไม่ต้องสงสัย แน่นอนว่าส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากสภาพความสงบภายหลังสงคราม แต่เมืองหนองคายก็เป็นตลาดแลกเปลี่ยนที่ทำให้สินค้าหรือผลิตผลของเมืองเหล่านี้ได้เริ่มหมุนเวียนอีกครั้ง พร้อมกันนั้นก็ได้แลกเปลี่ยนกับสินค้าที่มาจากภายนอกด้วย สภาพการณ์เช่นนี้

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๓, ๑๒๕, ๑๕๓, ๑๕๕, ๑๕๗, ๑๖๖.

^{๖๒} หมายถึงประชากรที่ถูกสักเลก เป็นเลกคงเมืองและเลกกองนอก.

^{๖๓} เสาวลักษณ์ กิจานนท์, แปลและเรียบเรียง, ห้าปีในสยาม เล่ม ๑, ๒๔๑.

เป็นปัจจัยดึงดูดผู้คนให้เข้ามาตั้งหลักแหล่งถิ่นฐาน กลับมาสร้างบ้านแปงเมืองจากสภาวะสงครามที่เพิ่งผ่านไป ซึ่งทำให้เมืองต่างๆ ในบริเวณนี้ค่อยๆ พื้นตัว แม้ว่าศูนย์กลางจะเปลี่ยนไปจากเวียงจันทน์ทางฝั่งซ้ายมาเป็นเมืองหนองคายทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงแทนก็ตาม

เมืองที่ขยายตัวเติบโตนอกจากเมืองหนองคายซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองและเศรษฐกิจหรือตลาดใหญ่แล้ว เมืองตามริมฝั่งแม่น้ำโขงซึ่งเป็นชุมทางการค้าและการแลกเปลี่ยนต่างพัฒนาเติบโตจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วยเช่นกัน เช่น เมืองท่าอุเทน เมืองไชยบุรี เมืองนครพนม เมืองธาตุพนม เมืองเหล่านี้ส่วนใหญ่มักจะตั้งอยู่ปากแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขงด้วย คือแม่น้ำสงคราม ลำน้ำก่ำ ห้วยมุก เป็นต้น ทำให้สามารถติดต่อเข้ามายังพื้นที่ตอนในของแอ่งสกลนครได้และเป็นชุมทางเชื่อมต่อกับภายนอกตามลำน้ำโขง

เมืองท่าอุเทนตามความเห็นของ ฟองซีส กากนิเย่ และบันทึกของเอเตียน แอมอนิเย กล่าวว่...

...ตั้งอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในพื้นที่ของเมืองละคอน... มีกระท่อม (เฮือน)

๒๐๐ กว่าหลัง ล้อมด้วยสวนผลไม้ คือ ต้นมะพร้าว หนาม มะม่วง ส้ม ขนุน ก้อย กระจุด กระจุก อยู่ทั้งสองฟากทาง เป็นแนวยาวคู่ขนานกับแม่น้ำ...ถึง ๑,๒๐๐ เมตร ... ประชากรเป็นเผ่าหยา (ญ้อ) และชอบดื่มเหล้าไห ...มีคนทีจذبันท์กไว้ในทะเลเบียนภายในถึง ๙๐๐ คน และ ๒๐๐ คน ในทะเลเบียนภายนอก ...พบกระท่อมของชาวอานาม ประมาณ ๑๐ กว่าหลัง...^{๖๔}

กล่าวได้ว่า นอกจากเมืองใหญ่ เช่น เมืองหนองคาย เมืองนครพนม เมืองสกลนคร ที่มีการเติบโตจากการขยายตัวของเศรษฐกิจแล้ว เมืองเล็กหรือเมืองบริวารต่างๆ ก็ได้รับผลกระทบดังกล่าวนี้ด้วย เมืองบริวารที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ตอนในมีการติดต่อกับเมืองใหญ่ ส่วนเมืองที่อยู่บนเส้นทางการค้าโดยเฉพาะริมฝั่งแม่น้ำโขงมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานและสามารถทำการค้าขายได้ด้วย ส่งผลให้เมืองขยายตัวและมีความสำคัญทางเศรษฐกิจและการเมืองมากขึ้น

เศรษฐกิจของเมืองในแอ่งสกลนครในช่วง พ.ศ.๒๓๗๑-๒๔๓๖ เป็นระยะของการฟื้นตัวภายหลังสภาวะสงคราม ในช่วงแรกวิถีเศรษฐกิจของเมืองอยู่บนพื้นฐานของการเกษตรกรรมซึ่งมีปัจจัยของสภาพพื้นที่ สิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศน์และแหล่งทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์เอื้ออำนวย

^{๖๔} ทองสมุท โดเร และ สมหมาย เปรมจิตต์, แปล, บันทึกการเดินทางในลาว, ภาคหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๔, ๑๕๕-๑๕๗.

ส่งผลให้มีการตั้งถิ่นฐานกระจายไปทั่วบริเวณนี้ ในช่วงเวลานี้เช่นกันวิถีเศรษฐกิจด้านการแลกเปลี่ยนและการค้าของเมืองได้กลับมาหมุนเวียนอีกครั้งหนึ่งจากเหตุผลของความสงบ ภายหลังจากเหตุการณ์สงครามทั้งภายในพื้นที่และระหว่างภูมิภาคโดยรวม ทำให้การติดต่อการค้าตามเส้นทางคมนาคมต่างๆ โดยเฉพาะแม่น้ำโขงและสาขาสสามารถดำเนินไปได้โดยสะดวก และด้วยปัจจัยพื้นฐานหรือภูมิหลังของพื้นที่แอ่งสกลนครเองที่เคยเป็นเขตสำคัญทางเศรษฐกิจการค้า เคยรุ่งเรืองมาก่อนแล้วในอดีตสมัยอาณาจักรล้านช้าง (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓) ทำให้ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่เมืองหนองคายและเมืองอื่นๆ ในพื้นที่แอ่งสกลนครสามารถสืบทอดบทบาทและหน้าที่จากศูนย์กลางล้านช้างที่เขตเวียงจันทน์ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ความสัมพันธ์กับราชสำนักสยามที่มีความใกล้ชิดมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทำให้เศรษฐกิจของเมืองในแอ่งสกลนครเข้าไปผูกพันกับศูนย์กลางของสยามในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามากขึ้น การขยายตัวของเศรษฐกิจการค้าที่เริ่มขึ้นภายหลัง พ.ศ.๒๓๙๘ เป็นต้นมา ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อหัวเมืองชั้นนอกอย่างเมืองในแอ่งสกลนครด้วย และส่งผลให้เมืองในแอ่งสกลนครพัฒนาเติบโตขึ้นตามลำดับ มีประชากรเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยการผลิต แหล่งวัตถุดิบและผลผลิตที่สำคัญพร้อมกันนั้นก็เป็ตลาดให้แก่สินค้าในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด^{๖๕} ที่กำลังขยายตัวอย่างกว้างขวางในเวลานั้นด้วย การขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองมีความเกี่ยวข้องกับการเมืองและสังคมของเมือง และสัมพันธ์กับวัฒนธรรม ความเชื่อของเมืองด้วย ดังจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

^{๖๕} เศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) ในที่นี้หมายถึง สภาพเศรษฐกิจที่เริ่มมีการใช้ทุนในกิจการต่างๆ มีการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด มีการแบ่งงานกันทำในกิจกรรมทางเศรษฐกิจบางอย่าง และมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าด้วยเงินตราเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม แต่เนื่องจากปริมาณของเงินตราที่หมุนเวียนมีจำกัดและกระจายอยู่ในหมู่คนจำนวนน้อย การแลกเปลี่ยนสินค้าโดยตรงจึงยังคงมีอยู่ ทำให้เศรษฐกิจแบบตลาดมีลักษณะผสมผสานกับรูปแบบเศรษฐกิจเพื่อพอยังชีพอยู่ กล่าวคือ เป็นทั้งการหาอยู่หากินและเพื่อค้าเพื่อขาย การผลิตทางการเกษตรเป็นแบบพอเพียงยังชีพและมีการเกษตรเพื่อการค้าร่วมด้วย ดูรายละเอียดเรื่องนี้ได้ใน ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, หาอยู่หากิน เพื่อค้าเพื่อขาย เศรษฐกิจไทยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔), ๑๖-๑๗.